

सुभाषित व्याकरण - १०

Subhashit Grammar - 10

Compiler: Kishore Nayak

Editor: Padmakar Gangatirkar

गुरुवार फाल्गुन कृष्ण द्वादशी १९४२, शर्वरी संवत्सर

गावो गन्धेन पश्यन्ति वेदैः पश्यन्ति ब्राह्मणाः।
चारैः पश्यन्ति राजानश्चक्षुभ्यामितरे जनाः ॥ १०७ ॥ - विदुर नीति

गावः गन्धेन पश्यन्ति। ब्राह्मणाः वेदैः पश्यन्ति। राजानः चारैः पश्यन्ति। इतरे जनाः चक्षुभ्याम् (पश्यन्ति) ॥

Cattle recognise (others) through the faculty of smell. Wise people find their way based on the scriptures. Kings get (their) information from their spy-network. (However), ordinary people see (the world) with their (own) eyes.

गावः, ब्राह्मणाः, द्विजाः, राजानः & जनाः- all पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of गो-cattle, ब्राह्मण- wise person, learned, a Brahmin, राजन्-king, ruler & जन्-people, person, गन्धेन-पु/न लिं. तृ. वि. ए. व. of गन्ध-smell, वेदैः & चारैः -पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of वेद- scriptures, scientific knowledge & चार-spy, servant, पश्यन्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of दृश-पश्यति १ ग. प. प. to see, observe, इतरे- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of इतरत्-pronominal adjctv- the other, the remaining, चक्षुभ्याम्-न. लिं. तृ. वि. द्वि. व. of चक्षुस्-eye

नास्माकं शिबिका न चास्ति कटकाद्यलंकार-सल्किया
नुत्तुङ्गस्तुरगो न कश्चिदनुगो नाप्यम्बरं सुन्दरम्।
किंतु क्षमातलवर्त्यशेषविदुषां साहित्यविद्याजुषां
चेतस्तोषकरी शिरोन्नतिकरी विद्याऽनवद्या अस्ति नः ॥१०८॥ - भोजप्रबंध

(Said by a Poet to Bhojaraja in his court)

अस्माकम् शिबिका न अस्ति। कटकादि-अलंकार-सल्किया न च (अस्ति)। उत्तुङ्गः तुरगः न (अस्ति)। न कश्चित् अनुगः (अस्ति)। सुन्दरम् अम्बरम् अपि न (अस्ति)। किंतु नः क्षमा-तल-वर्ति-अशेष-विदुषाम्, साहित्य-विद्या-जुषाम्, चेतस्-तोषकरी, शिरोन्नतिकरी, अनवद्या, विद्या अस्ति।

We do not have a palanquin (पालखी), nor do we have honorable ornaments like bracelets etc. We do not have a tall horse nor do we have any servant. Nor do we have even a beautiful dress! However, we have unblemished scholarship, which is capable of delighting hearts of entire scholars residing on this earth and those taking delight in literary knowledge and making them raise their head (in appreciation)

अस्माकम् & नः - ours, belonging to us- ष. वि. ब. व. of अस्मद्- I, we, शिबिका-a palanquin-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., a one person transport carried two or four people न-no, not, अस्ति-

वर्त्. तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, exist, कटकः-कं- पु/न. लिं-a bracelet, आदि-
 beginning with, etc. -at the end a noun or a compound means- 'etc.' 'such like',
 'beginning with', अलंकार- ornament-सल्किया-honour-कटकादि+अलंकार- कटकाद्यलंकार-
 ornaments like bracelet-कटकाद्यलंकाराणाम् सल्किया- कटकाद्यलंकारसल्किया- ष. तत्पुरुष
 स., उचुङ्गस् (उचुङ्गः)-adjctv- tall, lofty, high, तुरगः -पु. लिं.- a horse, कश्चित्- कः+चित्-some,
 न कश्चित्-none, अनुगः-पु. लिं.-Follower, servant (अनु गच्छति इति-उपपद तत्पुरुष स.),
 सुन्दरम्- beautiful, अम्बरम्- clothing, dress, अपि-अव्यय- even, also, and, किंतु-किम्+तु-
 अव्यय- but, whereas, however, क्षमा-earth, world, तल-surface, base, वर्तिन्-adjctv-पु. लिं.-
 staying, located, अशेष-entire- न शेष- नज्जतत्पुरुष स.-शेष- remainder, left over, विदुषाम्-पु.
 लिं. ष. वि. ब. व. of विद्वस्- scholar, learned, knowledgeable, क्षमायाः तलम्- क्षमातलम्- ष.
 तत्पुरुष स. & क्षमातले वर्तते इति- क्षमातलवर्तिन्- उपपद तत्पुरुष ह., क्षमातलवर्तिनः च अशेषाः च-
 क्षमातलवर्त्यशेषाः- द्वंद्व स.- क्षमातलवर्त्यशेषाः विद्वांसः-क्षमातलवर्त्यशेषविद्वांसः -entire scholars
 residing on this earth- उपपद तत्पुरुष स. -क्षमातलवर्त्यशेषविदुषाम् - is in पु. लिं. ष. वि. ब. व.,
 साहित्य-literary, विद्या- knowledge जुषाम्-पु. लिं. ष. वि. ब. व. of जुष्-adjctv- at the end of
 compound means- enjoying, liking, taking delight, साहित्यस्य विद्या -साहित्यविद्या- ष.
 तत्पुरुष स.-साहित्यविद्या+जुष्-साहित्यविद्याजुष्- those taking delight in literary knowledge,
 enjoying literature, चेतस् (चेतः)- न. लिं.-mind, soul, heart, तोषकरी-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of
 तोषकरिन्-delighting, pleasing- तोषम् करोति इति -उपपद तत्पुरुष स., चेतः तोषयति इति-
 चेतस्तोषकरिन्- उपपद तत्पुरुष स., शिरम्-head, उन्नति-rise, elevation, शिरस्य उन्नतिः -
 शिरोन्नतिः -ष. तत्पुरुष स., शिरोन्नतिम् करोति इति- शिरोन्नतिकरिन्- उपपद तत्पुरुष स.,
 शिरोन्नतिकरी- capable of raising or nodding the head (in appreciation) अनवद्या-praise
 worthy, unblemished-अन्+अवद्या-नज्जतपुरुष स.-(अवद्या-adjctv-fit to be condemned,
 blamable), विद्या- knowledge

**न चोरहार्यं, न च राजहार्यं, न भ्रातृभाज्यं, न च भारकारी।
 व्यये कृते वर्धते एव नित्यं, विद्याधनं सर्वधनप्रधानम्॥१०९॥**

विद्याधनम् न चोरहार्यम्, न च राजहार्यम्, न च भ्रातृभाज्यम्, न च भारकारी (अस्ति)।
 (तद्) व्यये कृते नित्यम् एव वर्धते । (तद्) सर्व-धन-प्रधानम् (खलु एव भवति) ॥

Thieves cannot steal the treasure of knowledge, nor can the kings take it away. It cannot be divided among brothers and it is not a burden either. If spent regularly, it even keeps growing. It is the most superior form of wealth.

विद्याधनम्- Treasure of knowledge, विद्या एव धनं -कर्मधारय स. चोरहार्यम्- stolen by thieves,
 चोरेण हार्यम् - तृ. तत्पु. स. राजहार्यम् - taken away by the kings, रादन्या हार्यम् - तृ. तत्पु. स.

भ्रातृभाज्यम्- to be divided among brothers भ्रातृषु भाज्यम्- स.तत्पु.स. (भ्रातृ-brother, भाज्यम्- (also भजनीय, भजितव्य)- to be divided- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of भज-भजति-ते-१ ग. उ. प. -to divide, share, distribute, भारकारी (भारकारिन्- भारम् -weight- भारम् कारयति इति- उपपद तत्पुरुष स.)- to burden, heavy to carry, सर्वधनप्रधानम् -superior of all forms of wealth- (सर्व- pronominal adjctv-all, entire, every, धन- wealth, प्रधानम् - principal, chief- सर्वम् धनम्- सर्वधनम्- कर्मधारय स.-सर्वधनेषु प्रधानम्-सर्वधनप्रधानम्- स. तत्पुरुष स.)- all above in न. लिं. प्र. वि. ए. व. Except, भारकारी- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., न-no, not, नित्यम्- अव्यय- every day, constantly, always, च-and, व्यये & कृते- both स. वि. ए. व. of व्यय- adjctv- spending & कृत-doing- क. भू. धा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, वर्धते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of वृध- १ ग. आ. प. to grow, increase, thrive, एव-अव्यय-even, just, just so

**प्रभूतवयसः पुंसः धियः पाकः प्रवर्तते ।
जीर्णस्य चन्दनतरोः आमोदः उपजायते ॥११०॥**

पुंसः प्रभूतवयसः धियः पाकः प्रवर्तते । चन्दनतरोः जीर्णस्य आमोदः उपजायते ।

The intelligence of a person becomes mature, as he gets old, similar to a sandalwood tree, which becomes fragrant, as it too gets old.

पुंसः; प्रभूतवयसः; चन्दनतरोः; जीर्णस्य -all in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of पुंस- (पुमान् पुमांसौ पुमांसः:) - a man, human being, प्रभूतवयस्- of matured age- (प्रभूत-mature, perfect, long -क. भू. धा. वि. of प्र+भू- भू-भवति १ ग. प. प. to be, exist, वयस्-न. लिं.-age, period of life- प्रभूतः वयस् यस्य सः - प्रभूतवयस् - बहुत्रीही स.) चन्दनतरु- sandalwood tree-(चन्दनस्य तरुः- ष. तत्पुरुष स.) जीर्ण-old, aged -क. भू. धा. वि. of जृ॒ (दीर्घ)-१, ४ & ९ ग. प. प. & १० ग. उ. प. -जरति- जीर्णति, जृणाति, जारयति-ते - to grow old, wear out, decay, धियः -स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of धी- intellect, understanding, पाकः & आमोदः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of पाक-maturity, full or perfect development & आमोद- fragrance, pleasure, joy, प्रवर्तते- takes place, happens, becomes & उपजायते- becomes, arises, grows- both वर्त. तृ. पु. ए. व. of प्र+ वृत्- वृत्-वर्तते - १ ग. आ. प. to be, exist & उप+जन् -जन्-जायते -४ ग. आ. प. to born,, produced, to be

**बहुधा बहुभिः सार्धं चिन्तिताः सुनिरूपिताः ।
कथञ्चित्र विलीयन्ते विद्वद्विशं चिन्तिता नयाः ॥१११॥ - पंचतंत्र**

नयाः; बहुधा बहुभिः सार्धम् चिन्तिताः; सुनिरूपिताः; विद्वद्विशः चिन्तिताः; न कथञ्चित् विलीयन्ते ॥

A way of life, well thought of by many, thoroughly investigated and approved by scholars, seldom vanishes.

बहुधा- अव्यय- in many ways, diversely, बहुभिः & विद्वद्भिः -with many-पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of बहु-many, large number & विद्वस्- scholar, experienced or knowledgeable person, सार्थम्- अव्यय- with, together with, चिन्तिताः, सुनिरूपिताः & नयाः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of -चिन्तित- thought of, planned- क. भू. धा. वि. of चिन्त्-चिन्तयति-ते-१० ग. उ. प.- to think, consider, ponder over, सुनिरूपित- well explained, investigated, defined- सु- अव्यय- prefix used to mean- well, good, thoroughly, perfectly -निरूपित- क. भू. धा. वि. of नि+ रूप्- रूपयति-ते- १० ग. उ. प. to investigate, determine & नय- Conduct, Way of life, policy, scheme, कथश्चित्- कथम्+चित्- कथम् -अव्यय-how, in what way- कथश्चित्-possibly, somehow, न कथश्चित्-seldom, never, विलीयन्ते-disappear, vanish, perish वर्त. तृ. पु. ब. व. of वि+ली-(ली-लीयते ४ ग. आ. प. to melt away, vanish, disappear

यस्य नास्ति निजा प्रज्ञा केवलं तु बहुश्रुतः।
न स जानाति शास्त्रार्थं दर्वी सूपरसानिव ॥११२॥ -महाभा. २.५५.१

यस्य निजा प्रज्ञा न अस्ति, (य:) केवलम् तु बहुश्रुतः (अस्ति), सः, दर्वी सूपरसान् इव,
शास्त्रार्थम् न जानाति॥

A merely well read person, who lacks self-intelligence, is like a spoon, which does not know the tastes of the soups (it carries)! He does not understand true meaning of the scriptures he has studied.

यस्य-पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्-who, निजा, प्रज्ञा & दर्वी-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of निज-adjctv- innate, indigenous, inborn, प्रज्ञा-intelligence, wisdom & दर्वी- ladle, spoon, न- no, not, अस्ति & जानाति वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, exist & ज्ञा- जानाति -जानीते १ ग. उ. प. to know, understand, केवलम्- only, merely, entirely & तु- indeed, surely-both अव्यय, बहुश्रुतः & सः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of बहुश्रुतः- well read- बहु-अव्यय- much, abundant -श्रुत-read, learnt famous-क. भू. धा. वि. of श्रु-श्रूणोति-५ ग. प. प. to learn, study, hear, listen, सूपरसान्-पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of सूपरस- taste of the soup- सूप-Broth, Soup, रस-taste, essence, सूपस्य रसः- ष. तत्पुरुष स., इव- अव्यय- like, similar to शास्त्रार्थम् - true meaning न. लिं. प्र. वि. ए. व.- शास्त्र- scripture, अर्थम् -meaning, essence

**यस्य यस्य हि यो भावः तेन तेन हि तं नरम् ।
अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥११३॥ - हितोपदेश**

यस्य यस्य हि यः भावः (अस्ति) तेन तेन हि तम् नरम् अनुप्रविश्य, मेधावी (तम् नरम्) क्षिप्रम् आत्मवशम् नयेत्।

Using whatever passion of a person, a wise man should enter (his mind) and quickly get control over him.

यस्य- whose & यः -who -पु. लिं. ष & प्र. वि. ए. व. of यद्, यस्य यस्य- whosoever, हि-अव्यय- indeed, surely, भावः -liking, banner, capacity, disposition, love, affection, attachment, तेन- by that & तम् -पु. लिं. तृ & द्वि. वि. ए. व. of तद्-he, तेन तेन हि -precisely by that- नरम् -पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of नर-man, person, अनुप्रविश्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of अनु+प्र+विश्- to enter into, to adopt or accommodate oneself to the will of- (विश्- विशति द् ग. प. प.), मेधावी-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of मेधाविन्-adjctv- intelligent, learned man, scholar, क्षिप्रम् -अव्यय- quickly, immediately, आत्मवशम् - under one's control-आत्मन्- self - वशम्- under control- आत्मनः वशम्-ष. तत्पुरुष स., नयेत्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of नी-नयति-ते १ ग. उ. प. to bring, take, lead, carry

**न देवा दण्डमादाय रक्षन्ति पशुपालवत् ।
यं तु रक्षितुमिच्छन्ति बुद्ध्या संविभजन्ति तम् ॥११४॥ महाभा. विदुरनीति ३-४०**

देवाः (तुभ्यम्)पशुपालवत्, दण्डम् आदाय, न रक्षन्ति। यम् तु (ते) रक्षितुम् इच्छन्ति, तम् (ते) बुद्ध्या संविभजन्ति॥

Gods do not protect you with a stick, like a herdsman tending the cattle. However, to whom they want to protect, they give him intelligence.

देवाः- प्र.वि. ब. व. of देव-God, दण्डम् -पु/न. लिं. द्वि .वि. ए. व. of दण्ड-rod, stick, आदाय-पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of आ+दा- to take, to resort to, to take hold of -(दा-यच्छति-१ ग. प. प. & ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant), पशुपालवत्- like a herdsman -पशु- animal, पाल- keeper, protector-पशून् पालयति इति-पशुपाल -उपपद तत्पुरुष स., वत्- अव्यय- an affix to noun means- like, similar to (note: वत् -also an adjctv, an affix to noun means- possession), न- no, not, रक्षन्ति, संविभजन्ति & इच्छन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of रक्ष- रक्षति १ ग. प. प. to protect, tend to, सं+वि+भज्- to give, bestow- (भज्-भजति-ते १ ग. उ. प. to share, distribute, divide) & इष्-इच्छति द् ग. प. प. to wish, desire, यम् -whom & तम् -him

पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of यद्-who & तद्- he, तु-अव्यय-but, as to, on the contrary, रक्षितुम्-
तुमन्त हेत्वार्थक धा. सा. अव्यय of रक्षा, बुद्ध्या-तृ. वि. ए. व. of बुद्धि- intelligence,
understanding

वसनाशनमात्रेण तुष्टः शास्त्रफलानि ये । जानन्ति ज्ञानबन्धूस्तान्विद्याच्छास्त्रार्थशिल्पिनः ॥११५॥ -योगवासिष्ठः

ये वसन-अशन-मात्रेण तुष्टः शास्त्रफलानि जानन्ति, तान् ज्ञान-बन्धून् शास्त्र-अर्थ-शिल्पिनः विद्यात्।

Those who use their education for only food and dress are educated in name only. They should be considered as just mechanical artisans of education.

ये-Those who, तुष्टः -happy, satisfied & शास्त्रार्थशिल्पिनः -all पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद्-
who, तुष्ट-क. भू. धा. वि. of तुष्-तुष्टि ४ ग. प. प. to be pleased, satisfied, happy &
शास्त्रार्थशिल्पिन्-शास्त्र- science, scriptures, अर्थ-meaning, essence, शिल्पिन्- artisan-
शास्त्राणाम् अर्थः -शास्त्रार्थः & शास्त्रार्थणाम् शिल्पिन्- शास्त्रार्थशिल्पिन् both ष. तत्पुरुष स.,
वसनाशनमात्रेण-तृ. वि. ए. व. of वसनाशनमात्र- just by shelter and food- वसनम्-house,
dwelling अशनम्- food, eating, मात्र- suffix to noun conveys sense of 'mere', 'only', 'even',
शास्त्रफलानि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of शास्त्रफल- gains of education-शास्त्र- science,
scriptures, फल- gain, benefit -शास्त्राणाम् फलम्-शास्त्रफलम् -ष. तत्पुरुष स., जानन्ति- वर्त. तृ.
पु. ब. व. of ज्ञा-जानाति-जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, consider, तान् - them &
ज्ञानबन्धून् - namesake educated -पु. लिं. द्वि.. वि. ब. व. of तद्-he & ज्ञानबन्धु - ज्ञान-
knowledge, बन्धु-brother, relative, ज्ञानस्य बन्धुः -ष. तत्पुरुष स., विद्यात्-to be considered-
विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of विद्-वेति २ ग. प. प. to know, consider

विद्या ददाति विनयं विनयाद्याति पात्रताम् । पात्रत्वाद्वन्माप्नोति धनाद्वर्मो ततः सुखम् ॥११६॥ -हितोपदेश

विद्या विनयम् ददाति। विनयात् पात्रताम् याति। पात्रत्वात् धनम् आप्नोति।
धनात् धर्मः (भवति)। ततः सुखम् (विद्यते) ॥

Education gives a person politeness. With politeness, he becomes capable. With (right) capability, he acquires wealth. With wealth, he can (better) fulfil his Dharma, which results in (overall & permanent) happiness.

विद्या- education, learning- स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व., विनयम्, पात्रताम् & धनम् all द्वि. वि. ए. व. of विनय- politeness, humbleness, पात्रं - a worthy or a fit person पात्रता- स्त्री. लिं.- Ability, capability, worthiness & धन- न. लिं. - wealth, money, ददाति, याति & आप्नोति- वर्त. तु. पु. ए. व. of दा-३ ग. उ. प. ददाति-दत्ते to give, grant, या-२ ग. प. प. to go, to come to, to get, reach & आप्- ५ ग. प. प. to attain, get, विनयात्, पात्रत्वात्, धनात्,- all न. लिं. पं. वि. ए. व. of विनय- politeness, humbleness, पात्रत्वं - ability, capability & धन-wealth, money, धर्मः -प्र. वि. ए. व. of धर्म- righteousness, piety, duty, ततः: (ततस)- अव्यय-thence, thereupon, afterwards, then, सुखम्- happiness, satisfaction

**विद्वत्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाचन।
स्वदेशो पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥११७॥** - हितोपदेश

विद्वत्वं च नृपत्वं च तुल्यम् न एव कदाचन (कुर्यात)। राजा स्वदेशो पूज्यते। (परन्तु) विद्वान् सर्वत्र पूज्यते।

Scholarship and Rulership are never comparable. A ruler may be respected in his own country but a scholar is respected everywhere.

विद्वत्वम्, नृपत्वम् -न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of विद्वत्व- knowledge, intelligence, नृपत्व- kingship, royalty. तुल्यम् - न. लिं. प्र. वि. ए. व adjctv- comparable, equal, same- (also तोलनीय, तोलव्य- कर्मणि विध्यर्थ धा. सा. वि. of तुल-तोलति १ ग. प. प. & तोलयति- ते १० ग. उ. प. to weigh, compare, match), च-and, न- no, not, एव- अव्यय-just, just so, even, कदा- अव्यय- when, at what time, कदाचन- sometime, at times, न कदाचन- never, राजा & विद्वान्- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of राजन्-king & विद्वस्- knowledgeable or learned person, स्वदेशो- पु. लिं. स. वि. ए. व. of स्वदेश- own country-स्व- pronominal adjctv- one's own, देश- place, country- स्वस्य देशः-ष. तत्पुरुष स., पूज्यते- gets worshipped, respected, honoured-कर्मणि प्रयोग तु. वि. ए. व. of पूज्-पूजयति-ते १० ग. उ. प., सर्वत्र -अव्यय- everywhere, at all times

**विद्वानेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् ।
न ही वन्ध्या विजानाति गुर्वा प्रसववेदनाम् ॥११८॥** - नीतिसार

विद्वत्-जन-परिश्रमम् विद्वान् एव विजानाति। वन्ध्या गुर्वाम् प्रसववेदनाम् न ही विजानाति॥

A wise man alone knows the (great) efforts taken by (other) learned people (to acquire knowledge). Sorrowfully, a barren woman does not know the great pain of child delivery.

विद्वत् - न. लिं. प्र. वि. ए. व. of विद्वस्- knowledgeable, learned, जन- people, person, परिश्रमम्- excessive labour, great effort. परि-अव्यय- excessive, heavy, much, श्रम-labour, effort, विद्वत् जनम्-विद्वज्जनम्- वि.पू.प.कर्मधारय स., विद्वज्जनानाम् परिश्रमम्- विद्वज्जनपरिश्रमम्-efforts taken by learned person. -ष. तत्पुरुष स. विद्वान्- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of विद्वस्- knowledgeable- learned person, एव-अव्यय-alone, only, just, विजानाति- knows, understands- वर्त. तृ. पु. ए. व. of वि+ज्ञा- (ज्ञा-जानाति-जानीते १ ग. उ. प. to know, understand, वन्ध्या-a barren woman , who has not given birth to a child-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., गुर्वीम् & प्रसववेदनाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of गुर्वी - great, excessive & प्रसववेदना- labor pain- प्रसव- delivery, child birth, वेदना- pain, agony, anguish-प्रसवस्य वेदना- ष. तत्पुरुष स., न- no, not, हि- अव्यय-surely, indeed ही - अव्यय-An interjection of sorrow

व्याचष्टे यः पठति च शास्त्रं भोगाय शिल्पिवत् ।

यतते न त्वनुष्ठाने ज्ञानबन्धुः स उच्यते ॥११९॥ -योगवा. ६ उत्तरार्थ-२१-३

यः शास्त्रम् भोगाय शिल्पिवत् पठति च व्याचष्टे, न तु अनुष्ठाने यतते, सः ज्ञानबन्धुः उच्यते।

A person is called scholar in name only, if he reads a scripture and teaches it (to others), for (the sake of) money like a paid worker, without practicing it (himself.)

यः & सः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्-who & तद् -he, शास्त्रम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of शास्त्र- scripture, science, knowledge, भोगाय-न. लिं. च. वि. ए. व. of भोग-gain, utility, enjoyment, शिल्पिवत्-like an artisan, शिल्पि-an artisan, वर्त-अव्यय-an affix added to noun or adjctvs means 'like', 'as' or denotes 'likeness', 'resemblance'- (वर्त् is also an adjctv- an affix added to noun to show possession), पठति, व्याचष्टे, यतते & उच्यते-वर्त. तृ. पु. ए. व. of पठ-१ ग. प. प. to read, study, read, आ+चक्ष् - to teach, narrate वि+आ -व्या- to explain, comment upon (चक्ष्-चष्टे २ ग. आ. प. - to see, perceive), यत्-१ ग. आ. प. -to attempt, strive, try & gets called, कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of वद् -वदति १ ग. प. प. न - no, not, तु- अव्यय- but, even, just, अनुष्ठाने- स. वि. ए. व. of अनुष्ठान-practice, performance, doing, ज्ञानबन्धुः-for a namesake scholar

शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणां तथा ।

ऊहापोहोऽर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः॥१२०॥ -कामण्डकी नीतिसार

शुश्रूषा, श्रवणम्, च एव ग्रहणम् तथा धारणम्, ऊहापोहः, अर्थविज्ञानम्, तत्त्वज्ञानम् च (एते) धीगुणाः (भवन्ति) ॥

Willing to listen (to others), then (actually) hearing (what is said), accepting and retaining it in memory, considering its pros and cons, understanding its economics and philosophy, are the qualities of intelligence.

शुश्रूषा-desire to hear, service, dutifulness श्रवणम्- hearing, ग्रहणम्-accepting, catching, taking, धारणा - retentive memory, ऊहापोहः -full discussion, consideration of all pros and cons-(ऊहः - guess, reasoning, arguing & अपोहः - arguing or reasoning from the other side), अर्थविज्ञानम्- knowledge of economics-(अर्थ- money, wealth, विज्ञान- knowledge-अर्थस्य विज्ञानम् --ष. तत्पुरुष स.), तत्त्वज्ञानम्- basic philosophy-(तत्त्व-basis, first principle, ज्ञान- knowledge- तत्त्वस्य ज्ञानम्-ष. तत्पुरुष स.), all in प्र. वि. ए. व., धीगुणाः - qualities of intelligence, धीः- intellect, understanding, गुणाः -qualities- (धियाः गुणाः -ष. तत्पुरुष स.), तथा-अव्यय-and, also, च- and, एव-अव्यय- just so, even, just

श्रद्धानः शुभां विद्यां हीनादपि समाचरेत् ।

सुवर्णमपि चामेध्यादाददीतेति धारणा ॥१२१॥

पाठभेदः

श्रद्धानः शुभां विद्यां हीनादपि समाप्त्यात् ।

सुवर्णमपि चामेध्यादाददीताविचारयन् ॥१२१॥ -महाभा. शान्तिपर्व अ.१६५

श्रद्धानः हीनात् अपि शुभाम् विद्याम् समाचरेत् (समाप्त्यात्) । सुवर्णम् अमेध्यात् अपि च आददीत इति धारणा (अस्ति)-पा. भेः अविचारयन् आददीत ।

One who has determination to learn, should obtain/acquire good knowledge, even from a person of low origin. It is a settled rule that gold should be retrieved even from a filthy/dirty place.

श्रद्धानः -one who has determination-पु. लिं. प्र. वि. ए. व., शुभाम् & विद्याम् -स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of शुभा-good, of eminence, विद्या- knowledge, education, हीनात् & अमेध्यात्- पु/न. लिं. पं. वि. ए. व. of हीन- destitute, of low birth or origin- (क. भू. धा. वि. of हा-जहाति २ ग. प. प. to leave, abandon) & अमेध्य- filthy or dirty, अपि-अव्यय-also, even, and, समाचरेत् &

समाप्तयात्- विधर्थ प. प. तृ. पु. ए. व. of सं+आ+चर्- to accept or acquire- (चर्-चरति १ ग. प. प. to walk, move) & सं+आप्- obtain, get --(आप्-आप्नोति ५ ग. प. प. to get, obtain), सुवर्णम्- gold, valuable-न. लिं. द्वि. वि. ए. व., च-and, आददीत-विधर्थ आ. प. तृ. पु. ए. व. of आ+दा- to accept, perceive, इति-अव्यय-thus, in this manner, धारणा- conviction, understanding, settled rule

नैकत्र परिनिष्ठास्ति ज्ञानस्य किल शौनक ।

सर्वः सर्वं न जानाति सर्वज्ञो नास्ति कुत्रचित्॥१२२॥ गरुडपु.आचारकाण्डः, अ.ध्यायः-११०
पाठभेदः

सर्वः सर्वं न जानाति सर्वज्ञो नास्ति कक्ष्मन् ।

नैकत्र परिनिष्ठास्ति ज्ञानस्य पुरुषे क्वचित्॥ -महाभारत वनपर्व

शौनक, ज्ञानस्य परिनिष्ठा एकत्र किल न अस्ति। (न क्वचित् पुरुषे ज्ञानस्य परिनिष्ठा एकत्र अस्ति)।
सर्वः सर्वम् न जानाति। सर्वज्ञः न कुत्रचित् (कक्ष्मन्) अस्ति॥

Oh Shaunak, Infinite knowledge is indeed not with one single person. No individual has entire treasure house of knowledge). Not all know everything. There is nobody who knows everything. (An all-knowing person never exists)

शौनक-Oh Shaunak-पु. लिं. सं. वि. ए. व., ज्ञानस्य -न. लिं. ष. वि. ए. व. of ज्ञान-knowledge, intelligence, परिनिष्ठा- extreme limit, infinite, एकत्र-अव्यय- at one place, entire, किल-अव्यय-indeed, surely, न- no, not, अस्ति & जानाति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, exist & ज्ञा-जानाति-जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, क्व-अव्यय- where, क्व+चित्-क्वचित्- in some places or case, न क्वचित्- never, पुरुषे- पु. लिं. स. वि. ए. व. of पुरुष-person, man, individual, सर्वः & सर्वम् -प्र & द्वि. वि. ए. व. of सर्व-all, entire, सर्वज्ञः -all knowing-सर्वम् जानाति इति-उपपद तत्पुरुष स., कुत्र-अव्यय-where, in which place, कुत्र+चित् - -in one place, न कुत्रचित्- nowhere, at no place, कः-who-कः+चन-कक्ष्मन्-some one, न कक्ष्मन्- no one.

**हर्तुर्याति न गोचरं किमपि शं पुष्णाति यत्सर्वदा,
ह्यर्थिभ्यः प्रति-पाद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम्।**
कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनं
येषां तान्प्रति मानमुज्ज्ञात नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ॥१२३॥ - भर्तृहरि नीति शतक

अन्तर्धनम् विद्याख्यम् हर्तुः गोचरम् न किम् अपि याति, यत् सर्वदा शं पुष्णाति। (सा), अर्थिभ्यः प्रति-पाद्यमानम्, अनिशं हि पराम् वृद्धिम् प्राप्नोति। (सा) कल्पान्तेषु अपि निधनम् न प्रयाति। येषाम् (तद् धनम् अस्ति) नृपाः तान् प्रति मानम् उज्ज्ञत। कः तैः सह स्पर्धते?

Knowledge is such a hidden wealth that it is always invisible to a thief, but still it bestows happiness (to the person, who possesses it). If he shares this wealth to its seekers, then the wealth increases ceaselessly. It does not perish even after the end of the world. Kings respect to those (who are knowledgeable). Who can compete with them?

विद्या- knowledge, education, आख्यम् -at end of compound means- 'named', called-
 विद्याख्यम् - one which is called knowledge/ education, अन्तर्- used as prefix to
 compound to mean-internal, hidden, secret, धनम्-wealth, अन्तर्धनम् -hidden wealth,
 गोचरम्- become visible, under control, influence, प्रतिपाद्यमानम् - when shared-
 (प्रतिपाद्यमान- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of प्रति+पद्-to share, give, to get-पद्-पद्यते-४ ग. आ.
 प. to go, move)- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., हर्तुः -पु. लिं. ष. वि. ए. व. of हर्तुः- thief, snatcher, न-
 no, not, याति, पुष्णाति, प्राप्नोति, प्रयाति & स्पर्धते-all in वर्त. तृ. पु. ए. व. of या-२ ग. प. प. to go,
 to come to, पुष्-९ ग. प. प. to nurture, bring up, magnify, extol, प्र+आप्- to get, obtain-
 आप्-५ ग. प. प. & प्र+या- to under go, go to, यत्- which, किम्- what, अपि-अव्यय-even,
 also, and- किमपि-somewhat, a little-न किमपि not at all, not even little, सर्वदा-अव्यय-
 always, at all times, शम्-happiness, अर्थिभ्यः- पु. लिं. च. वि. ए. व. of अर्थिन्- seeker, one
 who asks, अनिशम्-अव्यय-ceaselessly, incessantly, हि-अव्यय-surely, indeed पराम् -
 adjctv- excessive, beyond, वृद्धिम् -increase, growth- वृध्-वर्धते१ आ. प. to increase, grow,
 कल्पान्तेषु- स. वि. ब. व. of कल्पान्त- till the end of world- कल्प- a day of Bramha or 1000
 yugas-कल्पस्य अन्तः -कल्पान्तः- ष. तत्पुरुष स., निधनम् -end, death, येषाम् -पु/न. लिं. ष. वि. ब.
 व. of यद्-who, नृपाः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of नृप- king, तान्-पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of तद् -him,
 प्रति-अव्यय-towards, for, मानम् -honour, respect, उज्ज्ञत- given, bestowed--(क. भू. धा. वि.
 of उज्ज्ञ-उज्ज्ञति ६ ग. प. प. to give (also abandon, leave) कः तैः-पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of तद् -
 he, सह-अव्यय- with, together

नात्युच्छिखरो मेरुः नातिनीचं रसातलम्।
व्यवसायद्वितीयानां नाप्यापारो महोदधिः ॥१२४॥

व्यवसायद्वितीयानाम् मेरुः न अति-उच्छिखरः (अस्ति), न रसातलम् अति-नीचम् (अस्ति),
 महोदधिः अपि न अपारः (भवति) ॥

For the industrious (enterprising) people, Mount Meru is not the tallest peak, nor is the world below (the earth, Paatala) is the lowest place. In addition, even the mighty ocean is not too difficult to cross for them.

व्यवसायद्वितीयानाम्- पु. लि. ष. वि. ब. व. of व्यवसायद्वितीय-industrious (enterprising) person, one who has industry/business for a company-व्यवसाय- business, industry, द्वितीय-second, a partner, company - व्यवसायः द्वितीयः यस्य सः -बहुत्रीही स., मेरुः- tallest mount-Meru, न-no, not, अति-अव्यय- most, maximum, उच्च-adjctv-tall, high, शिखर- peak-अति उच्चः शिखरः-अत्युच्चशिखरः -कर्मधारय स. रसातलम्- lower world, Paatala, नीचम्- adjctv-low, down, below, महान्-great, उदधिः- ocean, महान् उदधिः महोदधिः - कर्मधारय स, अपि-अव्यय-even, also, and, अपारः- insurmountable, difficult to cross.

**पश्य कर्मवशात् प्राप्तं भोज्यकालेऽपि भोजनम् ।
हस्तोद्यमं विना वक्ते प्रविशेत्र कथंचन ॥१२५॥** - पञ्चतंत्र

पश्य, कर्मवशात् भोज्यकाले अपि प्राप्तम् भोजनम् हस्तोद्यमम् विना वक्ते न कथंचन प्रविशेत्॥

You see, even a meal, luckily available at the lunchtime, cannot enter the month without the effort of a hand. (Everything requires some effort on your part)

पश्य-look, see- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of दृश्-पश्यति १ ग. प. प. to see, look at, कर्मवशात्- by fate, as the inevitable, भोज्यकाले- स. वि. ए. व. of भोज्यकाल- lunchtime-भोज्य- food, meal-कर्मणि. वि. धा. सा. वि. of भुज्-भुनक्ति-भुंक्ते -७ ग. उ. प. to eat (also भोजनीय, भोक्तव्य, भोग्य)-भोज्यस्य कालः -भोज्यकाल-ष. तत्पुरुष स., अपि-अव्यय-also, and, even, प्राप्तम्, भोजनम् & हस्तोद्यमम्- द्वि. वि. ए. व. of प्राप्त- obtained, made available- क. भू. धा. वि. of प्र+आप्- to get, obtain-आप्-आप्नोति ५ ग. प. प. to get, भोजन-meal, lunch & हस्तोद्यम- efforts of hands- हस्त-hand, उद्यम- effort, business, हस्तस्य उद्यमम्-हस्तोद्यमम्-ष. तत्पुरुष स., विना-अव्यय-without, वक्ते- स. वि. ए. व. of वक्त्र-न. लिं. -mouth, face, कथम्-अव्यय-how, in what manner, कथंचन-some how, in every way- न कथंचन- never, not at all, प्रविशेत्- विघ्यर्थं तृ. पु. ए. व. of प्र+विश्-to enter- विश्-विशति ६ ग. प. प. to enter, to go or enter into,

**विश्वामित्रेण मुनिना दैवमुत्सज्य दूरतः ।
पौरुषेणैव संप्राप्तं ब्राह्मण्यं राम नान्यथा ॥१२६॥** -योगवा. प्र. २ श्लो. २०

राम, विश्वामित्रेण मुनिना दैवम् दूरतः उत्सृज्य, पौरुषेण एव ब्राह्मण्यम् संप्राप्तम् । न अन्यथा (तद् संप्राप्तम्) ॥

Oh Rama, Muni Vishwamitra threw the destiny far away and achieved Bramhinhood (priesthood) only by his manliness. He achieved it by no other means.

(He became ब्रह्मर्षी- Chief Priest from राजर्षी-King, to be on par with Vashishta)

राम- पु. लिं. सं. वि. ए. व., विश्वामित्रेण, मुनिना & पौरुषेण-all in- तृ. वि. ए. व. of विश्वामित्र & मुनि-(पु. लिं.) & पौरुष-(न. लिं.)-prowess/courage/ manliness, दैवम्-द्वि. वि. ए. व. of fate/destiny, दूरतः -अव्यय-far away, from afar, उत्सृज्य-पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of उद्द+ सृज्-to abandon, eject, pour out -(सृजति ६ ग. प. प. to create, make), एव-अव्यय- only, just, just by, just so, ब्राह्मण्यम् & संप्राप्तम् - द्वि. वि. ए..व. of ब्राह्मण्य- Bramhinhood, priesthood & संप्राप्त- obtained, achieved- क. भू. धा. वि. of सं+प्र+आप्-(आप्-आपोति ५ ग. प. प. to get, obtain, न- no, not, अन्यथा-अव्यय- otherwise, in a different manner

अग्नौ दग्धं जले मग्नं हृतं तस्करपार्थिवैः ।
तत्सर्वं दानमित्याहुर्यदि क्लैब्यं न भाषते ॥१२७॥ - सुभाषित रत्न भाण्डगारं

(यद्) अग्नौ दग्धम्, जले मग्नम्, तस्कर-पार्थिवैः हृतम्, तद् सर्वम् दानम् इति आहुः, यदि क्लैब्यम् न भाषते।

That which got burnt in the fire, that got submerged in water or that was taken away by thieves and the King, is said to be a donation, if only to avoid calling it as helplessness.

अग्नौ & जले -स. वि. ए. व. of अग्नि-fire & जल- water, दग्धम्, मग्नम् & हृतम्- प्र. वि. ए. व. of दग्ध- burnt, मग्न- submerged & हृत- taken away-all क. भू. धा. वि. of दह-दहति १ ग. प. प. to burn, मस्ज्-मज्जति-to sink, plunge, to be drowned & हृ-हरति १ ग. प. प., तस्करपार्थिवैः -पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of तस्करपार्थिव-तस्करः च पार्थिवः च- द्वंद्व स., तस्कर- thief & पार्थिव- King, तद्- that, सर्वम्- pronominal adjctv-all, entire, whole दानम् - donation, grant, इति- अव्यय- this, in this manner, आहुः -वर्त. तृ. पु. ब. व. of ब्रू-ब्रविति (आह) २ ग. उ. प. to say, talk, यदि- अव्यय-if, in case, क्लैब्यम् - प्र. वि. ए. व. -Helplessness, impotence, unmanliness, powerlessness, न- no, not, भाषते-वर्त. तृ. पु. ए. व. of भाष् १ ग. आ. प. to call, speak, talk

कस्मादिन्दुः असौ धिनोति जगतीं पीयूषगर्भेः करैः,
 कस्माद्वा जलधारया एष धरणीं धराधरः सिञ्चति।
 भ्रामं भ्रामं अयं च नन्दयति वा कस्मात् त्रिलोकीं रविः,
 साधूनां हि परोपकारकरणे नुपाध्यपेक्षं मनः॥१२८॥ -भावविलास

असौ इन्दुः जगतीं पीयूषगर्भेः करैः कस्मात् धिनोति ? एषः धराधरः धरणीम् जलधारया कस्मात् वा सिञ्चति ? अयम् रविः भ्रामम् भ्रामम् च कस्मात् वा त्रिलोकिम् नन्दयति ? साधूनाम् मनः, न उपाधि-अपेक्षम्, परोपकारकरणे हि (वर्तते) ॥

Why does this Moon delight the world with his nectar-filled rays? Moreover, why does the Cloud sprinkle this earth with showers? In addition, why does this Sun go round and round delighting the three worlds? Good people do charitable work without on a specific purpose in mind)

असौ-this (अदस), इन्दुः - Moon, एषः- this (एतद्), धराधरः- cloud-(धरा-earth, धर-holder, धराम् धरति इति -उपपद तत्पुरुष स.), अयम्- this (इदम्), रविः -Sun- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., जगतीम्, धरणीम् & त्रिलोकीं - all in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of जगती- world, earth, धरणी- earth & त्रिलोकी - all three worlds taken together, पीयूषगर्भेः & करैः -पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of पीयूषगर्भ- nectar filled (पीयूष-nectar, गर्भ- inside or interior of anything, womb - पीयूषस्य गर्भः -ष. तत्पुरुष स.) & कर- (पु. लिं.) ray of light, beam, hand, जलधारया-स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of जलधारा-stream of water-जल- water, धारा- stream, जलस्य धारा-ष. तत्पुरुष स., कस्मात् -पं. वि. ए. व. of किम्- why, वा-or, and, धिनोति & सिञ्चति -वर्त. तृ. पु. व. of धि-५ ग. प. प. to please, delight & सिच् -सिञ्चति-ते ६ ग. उ. प. to sprinkle, water, soak, भ्रामम् - roaming about, भ्रामम् भ्रामम् - going round and round, च-and, नन्दयति-delights, gives joy- प्रयोजक वर्त. तृ. पु. व. of नन्द - नन्दति १ ग. प. प. to be happy, glad, साधूनाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of साधु- noble or virtuous person, न- no, not, उपाधि- purpose, object (also means-fraud, trick, deceit), अपेक्षम् - expecting, wanting, मनः (मनस)- mind- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. , परोपकारकरणे- स. वि. ए. व. of परोपकारकरण-doing benevolence-परोपकार- benevolence, करण- doing-परोपकारस्य करणम्- ष. तत्पुरुष स., हि-अव्यय-indeed, surely

किं खलु रत्नैरेतैः किं पुनरभ्रायितेन वपुषा ते ।
 सलिलमपि यन्न तावकमर्णव वदनं प्रयाति तृषितानाम्॥१२९॥-भामिनी विलास -जगन्नाथ
 पण्डितराज

अर्णव, किम् खलु एतैः रत्नैः? किम् पुनः ते अभ्रायितेन वपुषा ? तावकम् सलिलम् तृषितानाम् वदनम् अपि यद् न प्रयाति॥

Oh Ocean, what indeed is the use of your jewels? Again, what is the use of your (beautiful) sky blue body, as your water cannot even enter the mouth of the thirsty?

अर्णव- Ocean-सं. वि. ए. व., किम् -what, खलु- अव्यय-indeed, surely, एतैः & रत्नैः - न. लिं. त्. वि. ब. व. of एतद्-this & रत्न- jewel, पुनः (पुनर्)-अव्यय- again, ते- yours- ष. वि. ए. व. of युष्मद्-you, अभ्रायितेन & वपुषा- त्. वि. ए. व. of अभ्रायित- acquiring appearance of cloud- (क. भू. धा. वि. of अभ्रायति-ते- ना. सा. धा. of अभ्रम्-cloud, Sky) & वपुस्- (न. लिं.)- body, form, appearance, तावकम् & सलिलम् -न. लिं. प्र. वि. ए. व. of तावक-adjctv-thy, thine & सलिल- water, अपि-अव्यय- even, also, and, यद्-अव्यय-as, since, न- no, not, तृष्णितानाम्-पु. लिं. ष. वि. ब. व. of तृष्णित- thirsty-क. भू. धा. वि. of तृष्- तृष्णिति ४ ग. प. प. to be thirsty, वदनम्-न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वदन- mouth, face, प्रयाति-वर्त. त्. पु. ए. व. of प्र+या- to go, enter-या-याति २ ग. प. प. to go, to come to

**ग्रासादर्धमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न यच्छसि।
इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति॥१३०॥**

ग्रासात् अर्धम् अपि ग्रासम् अर्थिभ्यः किम् न यच्छसि? इच्छानुरूपः विभवः कदा कस्य भविष्यति?

Why do you not give a part of your food to a needy person? When and who will ever become rich per his desire? (It is always good to share what you have with those who need it)

ग्रासात् & ग्रासम्-पु. लिं. पं & द्वि. वि ए. व. of ग्रासः- mouthful, food, अर्धम्-adjctv-half, अपि-अव्यय-also, even, and, अर्थिभ्यः- पु. लिं. च. वि. ब. व. of अर्थिन्-one who asks, needy,seeker, किम् -why, न- no, not, यच्छसि-वर्त. द्वि. पु. ए. व. of दा-यच्छति - to give, donate, इच्छानुरूपः- as desired -इच्छा-desire, अनुरूपः- suitable, matching- इच्छायाः अनुरूपः-ष. तत्पुरुष स., विभवः -wealth, riches, कदा-अव्यय-when, at what time, कस्य-to whom -ष. वि. ए. व. of किम्-who, भविष्यति- सा./द्वि. भविष्य. त्. पु. ए. व. of भू-भवति-१ ग. प. प. to be, exist

**त्यागः एको गुणः श्लाघ्यः किमन्यैर्गुणराशिभिः।
त्यागाद्जगति पूज्यन्ते पशुपाषाणपादपाः॥१३१॥**

त्यागः एकः गुणः श्लाघ्यः (भवति)। अन्यैः गुणराशिभिः किम् (प्रयोजनम् अस्ति) ? त्यागाद् पशुपाषाणपादपाः जगति पूज्यन्ते॥

Giving to charity is the single most praiseworthy virtue. What is the use of many other virtues? In this world, due to their benevolent nature alone, animals, stones and trees are worshipped.

त्यागः- Forsaking, benevolent nature, Giving away to Charity एकः- one, single, गुणः- virtue, श्लाघ्यः -praiseworthy- (also श्लाघव्य, श्लाघितव्य & श्लाघनीय -कर्मणि. वि. धा. सा. वि. of श्लाघ् -श्लाघते॑ आ. प. to praise, extol, commend, applaud- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अन्यैः & गुणराशिभिः -तृ. वि. ब. व. of अन्य- adjctv- other, another & गुणराशि- heap of virtues- गुण-virtue, राशि-heap, collection-गुणानाम् राशिः-ष. तत्पुरुष स., किम्- what, which, त्यागात्-पं. वि. ए. व. of त्याग, पशुपाषाणपादपाः -animals, stones and trees- पशुः च पाषाणः च पादपः च -द्वंद्व स., जगति-स.वि. ए. व. of जगत्-world, पूज्यन्ते-get worshipped, honoured- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of पूज्-पूजयति-ते -१० ग. उ. प.

छायासुप्तमृगः शकुन्तनिवहैर्विष्वगिलुप्तच्छदः:

कीटैरावृतकोटरः कपिकुलैः स्कन्धे कृतप्रश्रयः ।

विश्रब्धं मधुपैर्निपीतकुसुमः श्लाघ्यः स एव द्रुमः

सर्वाङ्गैर्बहुसत्त्वसङ्गंसुखदो भूभारभूतोऽपरः ॥१३२ ॥ -पंचतंत्र

सः द्रुमः एव श्लाघ्यः (भवति), (यः) छाया-सुप्तमृगः (अस्ति), शकुन्त-निवहैः विष्वगिलुप्तच्छदः (अस्ति), कीटैः आवृतकोटरः (अस्ति) , कपि-कुलैः स्कन्धे कृत-प्रश्रयः (अस्ति), विश्रब्धम् मधुपैः निपीतकुसुमः (अस्ति), सर्वाङ्गैः बहुसत्त्वसङ्गंसुखदः (अस्ति)। अपरः भू-भार-भूतः।

Only that tree is praiseworthy, under which animals rest, on which multitude birds rest obscuring all leaves, whose hollows are full with insects, whose branches are occupied by hoards of monkeys, nectar from whose flowers is being enjoyed by bees fearlessly and who provides happiness to all with all its body parts sheltering them. The rest (of the trees) are just burden on the earth.

(A tree is used as an example of a person with selfless service)

द्रुमः-tree, सः (तद्)-he, श्लाघ्यः -praiseworthy-क. भू. धा. वि. of श्लाघ् - श्लाघते॑ ग. आ. प. to praise, extol, छायासुप्तमृगः- the one under whose shade animals rest, छाया-shade, सुप्तमृगः -one, under which animals rest-सुप्त- slept- क. भू. धा. वि. of स्वप्-स्वपिति २ ग. प. प. to sleep, rest, मृगः-animal- यत्र मृगाः स्वपन्ति सः- बहुव्रीही स., विष्वगिलुप्तच्छदः- whose entire foliage is hidden-विष्वक्- entirely, wholly, विलुप्त-lost, hidden- क. भू. धा. वि. of वि+लुप्- (लुप् -लुप्ति-ते॒ ६ ग. उ. प. to cut off, seize), छदः - a leaf, cover, आवृतकोटरः -

whose hollows are occupied-आवृत-blocked up, solicited, chosen- क. भू. धा. वि. of आ +वृ- (वृ-वरति-ते १, ५ & ९ ग. उ. प. to choose, select), कोटरः- hollow, cavity, कृतप्रश्रयः - who has been loved/ respected- कृत-made -क. भू. धा. वि. of कृ-८ ग. उ. प. to do, प्रश्रयः - respect, love, regard, निपीतकुसुमः - whose flowers are sucked- निपीत- feasted, drunk -क. भू. धा. वि. of नि+पा- (पा- पिबति १ ग. प. प. to drink), कुसुमः -flower, बहुसत्त्वसङ्गंसुखदः- who gives happiness to various beings with company/ contact, बहु- many, सत्त्व-being, सङ्गं- company, contact, सुखदः -giver of happiness- सुखम् ददाति इति - उपपद तत्पुरुष स. - बहवः सत्वाः - बहुसत्वाः - कर्मधारय स., बहुसत्वानाम् सङ्गः -बहुसत्त्वसङ्गः- ष. तत्पुरुष स., बहुसत्त्वसङ्गेभ्यः सुखदः -बहुसत्त्वसङ्गंसुखदः- च. तत्पुरुष स., भूभारभूतः- one who is burden on the earth-भूः-the earth, भार- burden, weight, भूतः - happened-क. भू. धा. वि. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, भुवः भारः -भूभारः ष. तत्पुरुष स, भूभारः भवति इति भूभारभूतः- उपपद तत्पुरुष स., अपरः -the other- all above in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., एव-अव्यय-only, just, just so शकुन्तनिवहैः; कीटैः, कपिकुलैः, मधुपैः & सर्वाङ्गैः- तृ. वि. ब. व. of शकुन्तनिवह- multitude of birds- शकुन्त- bird in general, निवह- multitude-शकुन्तानाम् निवहः-ष. तत्पुरुष स, कीट- insect, कपिकुल- group of monkeys-कपि- monkey-कुल- family, group-कपीनाम् कुलः-ष. तत्पुरुष स., मधुप- honeybee- मधुम् पिबति इति -मधुपः -उपपद तत्पुरुष स. & सर्वाङ्ग- entire body, every body part-सर्वः आङ्गः - कर्मधारय स., स्कन्धे -स. वि. ए. व. of स्कन्ध-shoulder, branch, विश्रब्धम् -fearlessly, confidently-विश्रब्ध-क. भू. धा. वि. of वि+श्रंभु-to be carefree, fearless-(श्रंभु-श्रंभते १ ग. आ. प -to be careless, inattentive)

**न हि जीवितदानाद्विहि दानमन्यद्विशिष्यते।
तस्मादुपाचरेत्स्वेन स्वेन निःस्वतपस्विनः॥१३३॥**

जीवितदानात् हि अन्यत् दानम् न हि विशिष्यते। तस्मात् स्वेन स्वेन निःस्वतपस्विनः उपाचरेत्।

There is no generosity greater than the gift of a life. That is why; one should attend to the needs of poor and helpless, with one's own money. (Here word 'स्वेन' has double meaning. See below)

जीवितदानात्, तस्मात्- both न. लिं. पं. वि. ए. व. of जीवितदान-gift of a life -जीवितम्-life, existence, दानम्-gift, donation- जीवितस्य दानम्- ष. तत्पुरुष स., हि -अव्यय-surely, indeed, न- no, not, अन्यत् -न. लिं. of अन्य-adjctv- other, another, विशिष्यते-कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of वि+शिष्-to be better, higher-(शिष्-शेषति १. ग. प. प. & शेषयति-ते १० ग. उ. प. to leave as remainder, leave, distinguish, स्वेन- with one's own -तृ. वि. ए. व. of स्व-pronoun, adjctv-one's own, belonging to self, Also -स्वेन- with the wealth, property - पु/न. तृ. वि. ए. व. of स्वः or स्वम्-wealth, property, निःस्वतपस्विनः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of निःस्वतपस्विन्-poor and

miserable/helpless-निःस्वः- one who is poor, without wealth & तपस्विन् -
 miserable/helpless- (also means devout, one who practices penance -निःस्वः तपस्विन्-
 कर्मधारय स., उपाचरेत्- विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of उप+आ+चर्- to serve, treat, attend to -(चर्-
 चरति १ ग. प. प. to walk, move)

**परोपकारशून्यस्य धिक् मनुष्यस्य जीवितम् ।
 जीवन्तु पशवो येषां चर्माप्युपकरिष्यति ॥१३४ ॥**

परोपकारशून्यस्य मनुष्यस्य जीवितम् धिक् (अस्तु)। (ये) पशवः, येषाम् चर्म अपि उपकरिष्यति, जीवन्तु।

Life of a person who does not help others is condemnable. Long live those animals, whose even skin will be useful to others (after death).

Note: Those animals killed by humans also give their lives to their benefit!

परोपकारशून्यस्य & मनुष्यस्य-पु. लिं. ष. वि. ए. व. of परोपकारशून्य- one who is not of help to others-परोपकार- benevolence, शून्य- zero, void, empty- यस्य परोपकार शून्यः अस्ति सः-
 बहुत्रीहि स. & मनुष्य- person, man, जीवितम् & चर्म -न. लिं. प्र. वि. ए. व. of जीवित-life, existence & चर्मन्- skin, leather, hide, धिक्- अव्यय- an interjection of censure, menace, displeasure, पशवः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of पशु-animal, येषाम् -whose, पु. लिं. ष. वि. ब. व. of यद्-who, which, अपि-अव्यय- also, and, even, उपकरिष्यति- सामन्य (द्वि.)भविष्य तृ. पु. ए. व. of उप+कृ- to do benevolence, to be of help-(कृ-करोति-कुरुते- ८ ग. उ. प. to do) जीवन्तु- आज्ञार्थ तृ. पु. ब. व. of जीव् - जीवति १ ग. प. प. to live, to be alive

**पुत्रादपि प्रियतरं खलु तेन दानं
 मन्ये पशोरपि विवेकविवर्जितस्य ।
 दत्ते खले नु निखिलं खलु येन दुग्धं
 नित्यं ददाति महिषी ससुताऽपि पश्य ॥१३५॥**

विवेकविवर्जितस्य पशोः अपि पुत्रात् अपि दानम् प्रियतरम् खलु मन्ये। पश्य, महिषी ससुता अपि, येन दत्ते खले नु खलु, तेन निखिलम् दुग्धम् नित्यं ददाति॥

I believe, even for an irrational animal, benefitting others is indeed dearer than its own offspring. Look, a buffalo, even though having her own calf, gives her entire milk daily to the person who gives her shelter.

तेन & येन- पुन् लिं. तृ. वि. ए. व. of तद्-he, it & यद्- who, which, विवेकविवर्जितस्य & पशोः पुन् लिं. ष. वि. ए. व. of विवेकविवर्जित- one who has no rational thinking-विवेक-discretion, consideration, विवर्जित-void of, deprived of -क. भू. धा. वि. of वि+वृज्-(वृज्-वर्जति १ ग. प. प. & वर्जयति-ते १० ग. उ. प. to exclude, avoid)- विवेकेन विवर्जितः - तृ. तत्पुरुष स., अपि- अव्यय-also, even, and, पुत्रात् -पु. लिं. पं. वि. ए. व. of पुत्र- son, दानम् & प्रियतरम्-न. लिं. प्र. वि. ए. व. of दान- benevolence, giving, प्रियतर- more beloved, liked, खलु- अव्यय- indeed, really, मन्ये- वर्त. प्र. पु. ए. व. of मन्-मन्यते, मनुते ४ & ८ ग. आ. प. to think, believe, पश्य- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of द्व-पश्यति १ ग. प. प. to see, महिषी- she- buffalo, ससुता-with the child- सुतः-child, son -सुतेन सहता -उपपद तत्पुरुष स.-both-स्त्री. लिं. प्र, वि. ए. व., दत्ते & खले -स. वि. ए. व. of दत्त-given-क. भू. धा. वि. of दा-यच्छति & ददाति-दत्ते १ ग. प. प. & ३ ग. उ. प. to give, grant, & खल- earth, placesoil, place, bad person), नु-अव्यय- possibly, indeed, निखिलम्-adjctv- entire, whole, दुधम्-milk-both न. लिं. प्र. वि. ए. व., नित्यम् -अव्यय-daily, always, ददाति-see above.

**सुलभाः युधि विप्रर्षे हि अनिवृत्ताः तनुत्यजः।
न तथा तीर्थे आयाते श्रद्धया ये धनत्यजः ॥१३६॥**
भागवत स्कं- ८, अ २०.९-(बलिराजा शुक्राचार्याय कथितम्)

विप्रर्षे, युधि अनिवृत्ताः हि तनुत्यजः सुलभाः (सन्ति)। तीर्थे आयाते श्रद्धया ये धनत्यजः न तथा (सन्ति)।

Oh Sage (Bramharshi), persons not running away from the battle field and sacrificing their lives are easily available, but persons arriving with faith to a holy place are not so ready to part with their wealth.

विप्रर्षे- पु. लिं. सं. वि. ए. व. of विप्रर्षि-great brahmin sage- विप्र-brahmin, a theologian, priest, ऋषि:- a sage, an ascetic- (विप्रः यः ऋषिः अपि सः -विप्रर्षि- बहुवीही स.), युधि- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of युध्-war, battle, अनिवृत्ताः, तनुत्यजः, धनत्यजः, सुलभाः & ये -all - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अनिवृत्त- not returned- न निवृत्त- नज्जतपुरुष स.- निवृत्त- turned back, returned-क. भू. धा. वि. of नि+वृत् -(वृत् -वर्तते १ ग. आ. प. to be, exist), तनुत्यज्-one who sacrifices his body- तनुम् त्यजति इति-उपपद तत्पुरुष स., धनत्यज् -one who gives away his wealth -धनम् त्यजति इति-उपपद तत्पुरुष स., सुलभ- easy, available freely- सुखेन लभते इति -उपपद तत्पुरुष स. & यद्-who, which, तीर्थे & आयाते - both पु. लिं. स. वि. ए. व. of तीर्थ- sacred, holy & आयात-arrived, come to-क. भू. धा. वि. of आ+या-(या-याति २ ग. प. प. to come), श्रद्धया-स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of श्रद्धा -reverence, faith, belief, न-no, not, तथा-अव्यय- like, like that

When I had sent this Subhashit last month, a doubt was raised about spelling of 'अक्षय' as it is commonly spelt as 'अक्षय'. I could not answer that at time as I was traveling. Today I was editing and compiling my sent out Subhashits for pdf. Here is my answer:

Both spellings are in use as adjectives for the word meaning- inexhaustible or imperishable. Both are नज्जतपुरुष समास of words क्षय & क्षय- the former is कर्मणि विध्यर्थ धातु साधित विशेषण of क्षि-क्षयति १ ग. प. प. to diminish, decay, reduce etc (also क्षयमाण & क्षयनीय), while later is धातु साधित नाम of the same root- क्षि-क्षयति

**अहिंसस्य तपोऽक्षयम् अहिंसो यजते सदा ।
अहिंसः सर्वभूतानां यथा माता यथा पिता ॥१३७॥ -महाभा.१३.१७८.४३**

अहिंसस्य तपः अक्षयम् (भवति)। अहिंसः सदा यजते । अहिंसः सर्वभूतानाम् यथा माता (तथा भवति), यथा पिता (तथा भवति) ॥

A non-violant person's morality is imperishable (ever growing). The non-violant person always worships (nature with sacrifices). He is like a mother and father to all living beings.

अहिंसस्य & अहिंसः -पु. लिं. ष & प्र. वि. ए. व. of अहिंस -harmless/innocent person-न हिंस- नज्जतपुरुष स.-हिंस- wild, hurtful, तपः-penance, austerity, merit, moral virtue, morality- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अक्षयम्- adjctv-imperishable, inexhaustible- न क्षयम्- नज्जतपुरुष स.-क्षय- कर्मणि वि. धा. सा. विशेषण of क्षि-क्षयति १ ग. प. प. to diminish, decay, reduce etc (also क्षयितव्य & क्षयनीय), सदा-अव्यय-always, यजते - वर्त. तृ. पु. ए. व. of यज्-यजति-ते १ ग. उ. प. to worship by offering sacrifices, सर्वभूतानाम्- पु/न. लिं. ष. वि. ब. व. of सर्वभूत- all beings, सर्व-all, entire, भूत- being, यथा-अव्यय-like, similar to, माता & पिता प्र. वि. ए. व. of मात्- mother & पितृ-father

**एकतः क्रतवः सर्वे सहस्रवरदक्षिणाः ।
अन्यतो रोगभीतानां प्राणिनाम् प्राणरक्षणम् ॥१३८॥ -महाभारत**

एकतः सर्वे सहस्रवरदक्षिणाः क्रतवः (अस्ति)। अन्यतः रोगभीतानाम् प्राणिनाम् प्राणरक्षणम् (भवति) । (ऐते द्वौ तुल्यौ स्तः) ॥

On one side is the merit earned by conducting thousand Yajnyas, with generous fees (dakshina to the priests). On the other side is saving the lives of sick people. (These two are equivalent).

सर्वे, सहस्रवरदक्षिणाः & क्रतवः all पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सर्व- pronominal adjctv- all, entire, सहस्रवरदक्षिणाः- thousand generous fees-सहस्रम्-thousand, वर- adjctv-best, excellent, precious, दक्षिणा- fees paid for conducting religious rite-वरा दक्षिणा -वरदक्षिणा -कर्मधारय स, सहस्रम् वरदक्षिणा -सहस्रवरदक्षिणा -द्विगु स. & क्रतु - a sacrificial rite, Yajnya, एकतः (एकतस)- अव्यय-on one side, singly , अन्यतः (अन्यतस)- on the other side, रोगभीतानाम् & प्राणिनाम्-both पु. लिं. ष. वि. ब. व. of रोगभीत- रोगेण भीतः - (our) -effected by disease, sick & प्राणिन्- living being, प्राणरक्षणम्- द्वि. वि. ए. व. of प्राणरक्षण- saving of a life-प्राणस्य रक्षण-ष. तत्पुरुष स.

**कर्णिनालीकनाराचान् निर्हरन्ति शरीरतः ।
वाक्शल्यस्तु न निर्हर्तुं शक्यो हृदिशयो हि सः॥१३९॥ -महाभा-५.३४.७९**

(भिषजा:) कर्णि-नालीक-नाराचान् निर्हरन्ति। वाक्शल्यः तु निर्हर्तुं न शक्यः (अस्ति)। सः हृदिशयः हि (भवति) ॥

Doctors can extract weapons like Karni (barbed arrow), Naalika (dart or javelin) and Naraacha (iron arrow) from the body. However, the damage caused by a sharp tongue is not possible to be undone. It stays in the heart (of the afflicted) forever.

भिषज् - Doctor, physician कर्णिनालीकनाराचान् -पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of कर्णिनालीकनाराच - कर्णि- barbed arrow, नालीक- dart or javelin, नाराच-iron arrow-कर्णि: च नालीकः च नाराचः च -द्वंद्व स., शरीर- body, ततस् or ततः-अव्यय-from that (person or place etc), शरीरं - Body, शरीरतः- from the body, निर्हरन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of निस्+हृ to extract, draw out from- (हृ-हरति-ते १ ग. उ. प. to take, carry, convey etc.), वाक्शल्यः, सः & हृदिशयः-all -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of वाक्शल्य-weapon of words, वाक् or वाच् -word, talk, language, शल्यः-weapon, शल्यः इव वाक्- उपमानोत्तरपदकर्मधारय स., तद् - he & हृदिशय-staying in heart, हृद्-न. लिं.- heart, mind, शय-adjctv-lying, sleeping, हृदि शेते इति-हृदिशय- उपपद तत्पुरुष स., तु- अव्यय-indeed, surely, निर्हर्तु - तुमन्त हेत्वार्थक धा. सा. अव्यय of निस्+हृ to extract, draw out from, न-नो, not, शक्य- (also शक्तव्य, शक्नीय). कर्मणि वि. धा. सा. वि. of शक्-शक्नोति ५ ग. प. प. to be able, competent, possible, हि-अव्यय-indeed, surely

**जयेत् कदर्थं दानेन जयेत् सत्येनानृतवादिनम्।
क्षमया क्रूरकर्मणिमसाधुं साधुना जयेत् ॥१४०॥ -महाभा. वन. अ. १९७-**

कदर्थ दानेन जयेत्, अनृतवादिनम् सत्येन (जयेत्), क्रूरकर्मणम् क्षमया (जयेत्), असाधुम् साधुना जयेत्॥

A poor person should be won over by donation, a liar by truth, a cruel person by forgiveness and a bad person by gentleness.

कदर्थम्, अनृतवादिनम्, क्रूरकर्मणम्, असाधुम् & क्रोधम् - all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कदर्थ- adjctv- bad, useless, poor- कद्- अव्यय- used as substitute for कु- bad, little, defective, अर्थ- object, purpose, means, money etc., कदर्थ -अव्यय पू.प. कर्मधारय स.अनृतवादिन्- a liar, अनृत- a lie-ऋत- truth, अन् ऋत-नज्ञत्पुरुष स.,अनृतम् वदति इति- अनृतवादिन्-उपपद तत्पुरुष स., क्रूरकर्मणि-wicked or cruel person- क्रूर-wicked, cruel -क्रूर कर्मणि करोति इति- क्रूरकर्मणः -उपपद तत्पुरुष स., असाधु- bad or wicked person- साधु-noble good person- न साधुः -नज्ञत्पुरुष स., & क्रोध-anger, दानेन, सत्येन, क्षमया, साधुना & अक्रोधेन- all in त्. वि. ए. व. of दान- gift, grant, सत्य- truth, fact, क्षमा- pardon, forgiveness, साधु- nobleness, goodness & अक्रोध- without anger, patience, न क्रोधः -नज्ञत्पुरुष स., जयेत्-विघ्यर्थ त्. पु. ए. व. of जि-जयति १ ग. प. प. to win, overcome,

**शरण्यः सर्वभूतानां विश्वास्यः सर्वजन्तुषु ।
अनुद्वेगकरो लोके न चाप्युद्विजते सदा ॥१४१॥**
-महाभा. १३. १७७.२९ (भीष्माचार्येण युधिष्ठिराय कथितम्)

(अस्मिन्) लोके, (य:) सर्वभूतानाम् शरण्यः (अस्ति), सर्वजन्तुषु विश्वास्यः (अस्ति), अनुद्वेगकरः (च अस्ति, सः) सदा न च अपि उद्विजते।

In this world, a provider of refuge to all beings, a trusted and not feared person by all beings is also never afraid of (anyone).

लोके-पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of लोक- world, सर्वभूतानाम्- -पु/न. लिं. ष. वि. ब. व. of सर्वभूत- all living beings-सर्व- all, entire, भूत- living being, शरण्यः-adjctv- a protector, refuge, सर्वजन्तुषु- of all living beings -पु/न. लिं. स. वि. ब. व. of सर्वजन्तु, विश्वास्यः- adjctv- dependable, believable, अनुद्वेगकरः -not terrorising, not frightening, kind उद्वेग -fear, alarm अन् उद्वेगः -अनुद्वेगः -नज्ञत्पुरुष स.,अनुद्वेगम् करोति इति -अनुद्वेगकरः- उपपद तत्पुरुष स., सदा-अव्यय-always, न- no, not, च- and, अपि-अव्यय-even, also, and, उद्विजते- वर्त. त्. पु. ए. व. of उद् +विज्- to fear, get agitated- विज्-विजते ६ ग. आ. प. to fear, agitate (also-विज्- वेवेकिति-वेविक्ते ३ ग. उ। प. to separate, distinguish & ७ ग. प. प. to fear, agitate)

**सूक्ष्मयोनीनि भूतानि तर्कगम्यानि कानिचित्।
पक्ष्मणोपि निपातेन येषां स्यात् स्कन्धपर्ययः॥१४२॥** - महाभा. शान्ति १५.२६

(लोके) कानिचित् तर्कगम्यानि सूक्ष्मयोनीनि भूतानि (सन्ति), येषाम् स्कन्धपर्ययः, (अस्माकं) पक्ष्मणः अपि निपातेन स्यात्।

There are certain micro-living beings, whose existence can only deduced (and not seen), who may suffer loss of limbs just by dropping of (our) eyelash.

(So said Arjuna to justify that loss of life is inevitable in certain cases)

कानिचित् -certain, some - न. लिं. ब. व. of किंचित्- किम्-which, why, what-किम्+ चित्- certain, some, तर्कगम्यानि, सूक्ष्मयोनीनि & भूतानि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of तर्कगम्य- felt by logic, not visible to an eye, तर्क-logic, judgement, गम्य- (also गमनीय, गन्तव्य)- approachable-कर्मणि वि. धा. सा. वि. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, तर्केण गम्यः -तृ. तत्पुरुष स., सूक्ष्मयोनि-micro-being, सूक्ष्म- adjctv-minute, atomic, fine, योनि-origin, generating cause, सूक्ष्मः योनि- कर्मधारय स. & भूत- being-क. भू धा. वि. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, exist, येषाम् - whose-पुन. लिं. ष. वि. ब. व. of यद्- who, which, what, स्कन्धपर्ययः -damage or loss of limb-स्कन्ध- limb, shoulder, पर्ययः-damage, loss, lapse, change-स्कन्धस्य पर्ययः- ष. तत्पुरुष स., पक्ष्मणः-न. लिं. ष. वि. ए. व. of पक्ष्मन्-an eyelash अपि- अव्यय-also, निपातेन- तृ. वि. ए. व. of निपात- fall, come down, descent, स्यात्- विधर्थं तृ. पु. ए. व. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be, exist

**अपि संपूर्णतायुक्तैः कर्तव्या सुहृदो बुधैः।
नदीशः परिपूर्णोऽपि चन्द्रोदयमपेक्षते॥१४३॥**

संपूर्णतायुक्तैः बुधैः अपि सुहृदः कर्तव्याः (भवन्ति)। नदीशः परिपूर्णः अपि चन्द्रोदयम् अपेक्षते॥

It is the duty of wise persons, endowed in all respects, to make good friends. The Ocean, completely full of water, needs moonrise (for its tides).

संपूर्णतायुक्तैः - पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of संपूर्णतायुक्त- endowed in all respect-संपूर्ण- full, complete, संपूर्णता-completeness, युक्त- having, possessing, endowed with-क. भू धा वि. of युज्-युनक्ति-युक्ते ७ ग. उ. प to endow, join-संपूर्णतया युक्तः -तृ. तत्पुरुष स; बुधैः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of बुध-adjctv- wise, clever, learned, अपि-अव्यय-even, also, and, सुहृदः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सुहृद्- friend, well-wisher; कर्तव्याः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of कर्तव्य-(also करणीय, कार्य-कृत्य) ought to do, duty- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प.

to do, make, नदीशः - Ocean, Sea-नदी -river, ईश-lord- नदीनाम् ईशः -ष. तत्पुरुष स. & परिपूर्णः - adjctv- full or complete in all respect-परि-अव्यय- prefix means excessive, much, round, lot of, in consequence of, चन्द्रोदयम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of चन्द्रोदय- moonrise- चन्द्रस्य उदयः -ष. तत्पुरुष स., अपेक्षते-वर्त. तृ. पु. ए. व. of अप+ईक्ष्-to await, wait for, need, require, want

**आदौ न वा प्रणयिनां प्रणयो विधेयो
दत्तोऽथवा प्रतिदिनं परिपोषणीयः ।
उत्क्षिप्य यत्क्षिपति तत्प्रकरोति लज्जां
भूमौ स्थितस्य पतनाद्भयमेव नास्ति ॥१४४॥ - पञ्चतन्त्रक**

आदौ प्रणयिनाम् प्रणयः वा विधेयः न दत्तः , अथवा प्रतिदिनं परिपोषणीयः। यत् उत्क्षिप्य (पश्चात्) क्षिपति, तद् लज्जाम् प्रकरोति। भूमौ स्थितस्य पतनात् भयम् एव न अस्ति।

In the beginning, it is better to reject the love or control from a solicitor; otherwise, it should be nurtured for on a continuous basis. One, which is uplifted and then thrown out, causes humiliation. One who firmly stands on the ground has no fear of falling.

आदौ -In the beginning- स. वि. ए. व. of आदि-adjctv-beginning, first time, प्रणयिनाम्-पु. लिं. ष. वि. ब. व. of प्रणयिन्- fondly solicitous of, intimate, प्रणयः, दत्तः, विधेयः & परिपोषणीयः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of प्रणय- love, affection, wish, desire, longing, दत्त- granted, given- क. भू. धा. वि. of दा- यच्छति १ ग. प. प. & ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant, विधेय-(also विधितव्य, विधनीय)- to be honoured, to administer, control- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of विध्-विधति ६ ग. प. प. & परिपोषणीय-(also पोषितव्य, पोष्य)- nurtured for- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of परि +पुष्- (पुष्- पोषति, पुष्यति & पुष्णाति १, ४ & ९ ग. प. प. to nourish, nurture, foster), न-no, not, वा & अथवा -अव्यय- and, or, instead, प्रतिदिनम्- अव्यय- all round, everyday, अव्ययीभाव स , उत्क्षिप्य-having raised, supported, thrown upwards-पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of उद्+क्षिप्- क्षिप्-क्षिपति-ते १ ग. उ. प. & क्षिप्यति ४ ग. प. प. to throw, discharge, let go, यत्-यद्- which, who, तद्- that, लज्जाम् -स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of लज्जा- shame, humiliation, प्रकरोति & अस्ति -वर्त. तृ. पु. ए. व. of प्रे+कृ-to commence, cause- (कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do) & अस्-२ ग. प. प. to be, exist, भूमौ-स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of भूमि-earth, स्थितस्य-पु. लिं. ष. वि. ए. व. of स्थित-standing, staying- क. भू. धा. वि. of स्था-तिष्ठति १ ग. प. प. -to stand, stay, पतनात् -by falling, due to fall -पं. वि. ए. व. of पतन- fall, भयम् - fear, एव-अव्यय- only, just, just so,

**आज्ञामात्रफलं राज्यं ब्रह्मचर्यफलं तपः ।
ज्ञानमात्रफला विद्या दत्तभुक्तफलं धनम् ॥१४५॥**

राज्यम् आज्ञामात्रफलम् (भवति) । तपः ब्रह्मचर्यफलम् (भवति) । विद्या ज्ञानमात्रफला (भवति) । धनम् दत्तभुक्तफलम् (भवति) ॥

Being the King, everyone obeys (your) command. Austerity helps the studying the Vedas. Education results in wisdom. The fruit of being wealthy is enjoyment and doing charity.

राज्यम्-न. लिं.- kingdom, leadership, आज्ञामात्रफलम्- for obeying commands, आज्ञा- command, order, मात्र- adjctv- a suffix to nouns means- measuring as much as, requirement of, फलम् -न. लिं.- gain, fruit, तपः -पु. लिं -penance, austerity, ब्रह्मचारिन्- a Veda student ब्रह्मचर्यम्- Vedic studentship ब्रह्मचर्यफलम् -Fruits of doing study of Vedas), विद्या - स्त्री. लिं- education, learning, ज्ञान-न. लिं.- Knowledge, wisdom, फला- स्त्री. लिं- gain, ability, धनम् -न. लिं.-wealth, money, दत्त- granted, donated, given-क. भू. धा. वि. of दा-यच्छति १ ग. प. प. & ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant, भुक्त - enjoyed, eaten, consumed- क. भू. धा. वि. of भज्-भुनक्ति-भुक्ते ७ ग. उ. प. to eat, enjoy, consume- दत्तम् च भुक्तम् च- दत्तभुक्त- द्वंद्व स.- all in प्र. वि. ए. व.

**श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुंडलेन, दानेन पाणिर्न तु कंकणेन ।
विभाति कायः करुणापराणाम्, परोपकारैर्न तु चन्दनेन ॥१४६॥ -भतृहरि नी. श.**

श्रोत्रम् श्रुतेन एव विभाति न कुंडलेन (विभाति)। पाणिः दानेन (विभाति), न तु कंकणेन (विभाति)। करुणापराणाम् कायः, परोपकारैः (विभाति), न तु चन्दनेन (विभाति) ॥

The ears shine on hearing sacred knowledge and not by earrings. The hands shine by acts of giving and not by bracelet. The body of compassionate people shines by acts of benevolence and not by smearing of sandalwood paste.

श्रोत्रम्, पाणिः, कायः - all प्र. वि. ए. व. of श्रोत्र-ear (न. लिं.), पाणि (पु. लिं.)-hand, काय-body (पु. लिं.), श्रुतेन, दानेन, कुंडलेन, कंकणेन, चन्दनेन all तृ. वि. ए. व. of श्रुत-heard (that is worthy of hearing Veda, sacred knowledge)- क. भू. धा. वि. of श्रु-शृणोति ५ ग. प. प. to hear, listen, the दान- giving, granting, परोपकार-benevolence, helping others, कुंडल-(पु/न. लिं.) earring, कंकण-(पु/न. लिं.) bracelet, चन्दन- sandalwood (paste), परोपकारैः- तृ. वि. ब. व. of परोपकार - act of benevolence, एव-अव्यय-just, just so, only, विभाति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of

वि+भा-to shine, to be bright or splendid -(भा-भाति २ ग. प. प.), करुणापराणाम् & करुणाकुलानाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of करुणापर-full of compassion, pity -करुणा- compassion, pity, पर-adjctv-having a surplus, exceeding-करुणया परः-त्. तत्पुरुष स. & ने-no, not, त्-अव्यय-really, surely

**आत्मापराधवृक्षस्य फलान्येतानि देहिनाम् ।
दारिद्र्यरोगदुःखानि बन्धनव्यसनानि च ॥१४७ ॥**- चाणक्य नीतिदर्पण १४.२

दारिद्र्य-रोग-दुःखानि, बन्धन-व्यसनानि, च एतानि देहिनाम् आत्मापराधवृक्षस्य फलानि (भवन्ति) ॥

Poverty, diseases, unhappiness, bondages and misfortunes are results of man's self grown tree of misdeeds.

दारिद्र्यरोगदुःखानि, बन्धनव्यसनानि, एतानि & फलानि -न. लिं. प्र. वि. ब. व. of- दारिद्र्यरोगदुःख- दारिद्र्य-poverty, रोग-disease, दुःख-difficulties/ordeals, unhappiness दारिद्र्यम् च रोगम् च दुःखम् च- द्वंद्व स., बन्धनव्यसन- बन्धन-bondage, व्यसन- destruction/ loss, misfortune बन्धनम् च व्यसनम् च-द्वंद्व स., च-and, एतद्-this & फलम्- fruit, result, consequence, देहिनाम्-पु. लिं. ष. वि. ब. व. of देहिन्- living being, a man, human, आत्मापराधवृक्षस्य -न. लिं. ष. वि. ए. व. of आत्मापराधवृक्ष- Self grown tree of misdeeds- आत्मन्-self, own, soul, अपराध-misdeed, sin, वृक्ष-tree आत्मनः अपराधः -आत्मापराधः -ष. तत्पुरुष स., वृक्षम् इव आत्मापराधम्- आत्मापराधवृक्षम्-उपमानोत्तरपदकर्मधारय स.

**आलक्ष्यदन्तमुकुलाननिमित्तहासैर
व्यक्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् ।
अङ्गाश्रयप्रणयिनस्तनयान्वहन्त
धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति ॥१४८ ॥**

(ते) धन्याः सन्ति (ये) तनयान् अनिमित्तहासैः आलक्ष्य, अव्यक्तवर्ण दन्तमुकुलान् (आलक्ष्य), रमणीयवचः प्रवृत्तीन् (श्रुत्वा), अङ्गाश्रयप्रणयिनः (तान्) वहन्तः, तद् अङ्गरजसा मलिनी भवन्ति ॥

Fortunate are those who see the little exposed, blossoming teeth of their children smiling without any reason, who listen to their lovely attempt at speaking, who carry the children eager to sit in their laps and who get dirty by dust from their body.

(This is one of the beautiful shlokas from great Kavi-Kalidasa's 'अभिज्ञानशाकुन्तलम्')

धन्याः-पु. लि. प्र. वि. ब. व. of धन्य-Fortunate, अनिमित्तहासैः - तृ. वि. ब. व. of अनिमित्तहास-
 smiling without any reason-अनिमित्त-न निमित्त-नज्जतपुरुष स.-निमित्त- reason, cause, हास-
 smile, laughter-अनिमित्तः हासः - कर्मधारय स., अव्यक्तवर्ण-hidden beauty-व्यक्त- displayed,
 visible-न व्यक्त-अव्यक्त-नज्जतपुरुष स, वर्ण-colour, beauty- अव्यक्तः वर्णः -कर्मधारय स.,
 दन्तमुकुलान्, प्रवृत्तीन्, तनयान्- पु. लि. द्वि. वि. ब. व. of दन्तमुकुल-bud like teeth-दन्त-(पु. लिं.)-
 tooth, मुकुल-(पु/न. लिं.)- bud- विशेषणोत्तरपद कर्मधारय स., प्रवृत्ति-(स्त्री. लिं.) behaviour,
 tendency, तनय- son, child, रमणीयवचः प्रवृत्तीन्-lovely attempt at speaking -रमणीय-(also
 रम्य, रमितव्य) कर्मणि वि. धा. सा. वि. of रम्-रमते १ ग. आ. प. to get delighted, वचः -न. लिं. प्र.
 वि. ए. व. of वचस्- speech, talk-रमणीयः वचः -कर्मधारय स.-रमणीयवचसः प्रवृत्तिः -
 रमणीयवचःप्रवृत्तिः-ष. तत्पुरुष स., आलक्ष्य-पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of आ+लक्ष्- to
 see, observe-(लक्ष्-लक्षते-१ ग. आ. प. to perceive, see) अङ्गाश्रयप्रणयिनः & वहन्तः -पु. लिं. प्र.
 वि. ब. व. of अङ्गाश्रयप्रणयिन् -keen to sit in the laps- अङ्ग् -(पु/न. लिं.) lap-आश्रय-place of
 refuge, resting place, seat- अङ्गयोः आश्रयः -अङ्गाश्रयः- स. तत्पुरुष स.-प्रणयिन्-loving,
 desirous, beloved- अङ्गाश्रयस्य प्रणयिन्-ष. तत्पुरुष स. & वहन्- carrying- वर्त. का. वा. धा. सा.
 वि. of वह-वहति-ते १ ग. उ. प. to carry, bear, तद्- that, अङ्गरजसा- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of
 अङ्गरजस् -dust of the body-अङ्ग्-(पु/न. लिं.) -body, रजस् -(पु. लिं.)- dust, dirt -अङ्गस्य रजस्-
 ष. तत्पुरुष स., भवन्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of (भू-भवति १ ग. प. प. to be, exist), मलिन-adjctv-
 dirty, unclean, soiled. मलिनी- dirty, soiled

**कारणात्रियतामेति द्वेष्यो भवति कारणात्।
 अर्थार्थं जीवलोकोऽयं न कश्चित्कस्यचित्रियः॥१४९॥ -महाभा. शान्ति प. १३८.१५२**

प्रियताम् कारणात् एति। द्वेष्यः कारणात् भवति। अयम् जीवलोकः अर्थार्थं (अस्ति)। कश्चित्
 कस्यचित् प्रियः न (भवति) ॥

One loves another person due to a reason. He dislikes another person also due to (some other) reason. Everyone in this world is selfish by nature. No one (genuinely) loves anybody (selflessly).

(आत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति - बृहदारण्यकोपनिषद् - Everything is loved for self-interest only- So said Sage Yajñāvalkya to Maitreyee))

प्रियताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रियता- love, desirability, liking, कारणात् - पं. वि. ए. व. of
 कारण- reason, purpose, एति & भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of इ-एति २ ग. प. प. to go, to come
 to, attain, reach & भू-भवति १ ग. प. प. to be, exist, द्वेष्यः -प्र. वि. ए. व. of द्वेष्य- (also द्विषनीय

द्विषितव्य) -to be hated, an enemy- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of द्विष्-द्वेष्टि २ ग. प. प. to hate, dislike, अयम् -(इदम्)- this, जीवलोकः- living world- जीवितानाम् लोकः-ष. तत्पुरुष स., अर्थर्थी-(अर्थार्थिन्)- selfish, possessed of desires - अर्थम् अर्थयते इति-अर्थार्थिन्- उपपद तत्पुरुष स. & प्रियः - beloved - all four in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., कश्चित्-(कः चित्)- anyone, न कश्चित्- none, no one, कस्यचित्- of anyone else

क्षीरेणात्मगतोदकाय हि गुणः दत्ताः पुरा तेऽखिलाः,
क्षीरोत्तापमवेक्ष्य तेन पयसा स्वात्मा कृशानौ हुतः ।
गन्तुं पावकमुन्मनस्तदभवद्दृष्ट्वा तु मित्रापदं,
युक्तं तेन जलेन शाम्यति, सतां मैत्री पुनस्त्वीदृशी ॥१५०॥ - भर्तृहरि नीतिशतकम्

पुरा क्षीरेण आत्म-गत-उदकाय हि अखिलाः ते गुणः दत्ताः (भवन्ति) । तेन पयसा क्षीरोत्तापम् अवेक्ष्य स्वात्मा कृशानौ हुतः (भवति) । तद् मित्र-आपदम् दृष्ट्वा, (क्षीरः) पावकम् गन्तुम् उन्मनः अभवत्, तेन तु जलेन युक्तम् (क्षीरम्) शाम्यति । सतां मैत्री पुनः तु ईदृशी (भवति) ॥

In the beginning, the Milk gives all its inherent qualities to its constituent water. When boiled, the water, seeing the milk in distress, sacrifices itself to the fire (by evaporating). Seeing the plight of its friend (the water), the milk becomes eager to throw itself into the fire (by boiling over). However, it settles down when some water is poured over it. Such is the nature of friendship of the virtuous people.

पुरा-अव्यय-at first, before, on the olden times, क्षीरेण-पु/न. लिं. तृ. वि. ए. व. of क्षीर- milk, आत्मगतोदकाय-to its constituent water-आत्म-self, own, गत- gone, entered- क. भू. धा. वि. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, उदकाय-न. लिं. च. वि. ए. व. of उदक- water-आत्मनि गतः - आत्मगतः -स. तत्पुरुष स., आत्मगतः उदकम्- आत्मगतोदकम्, हि-अव्यय-surely, indeed, अखिलाः, ते, गुणाः & दत्ताः - all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अखिल-adjctv- entire, all, तद् -it, that, गुण-quality, virtue & दत्त- given, granted-क. भू. धा. वि. of दा-यच्छति १ ग. प. प. & ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प - to give, grant, तेन & पयसा -तृ. वि. ए. व. of तद्-(पु/न. लिं.) it, that & पयस्-(न. लिं.)- water, क्षीरोत्तापम्- torment or inflammation of milk- उत्ताप- great heat, torment-क्षीरस्य उत्तापम्- ष. तत्पुरुष स., अवेक्ष्य-पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of अव+ईक्ष्- to perceive, observe -(ईक्ष्-ईक्षते-१ ग. आ. प. to see, behold, स्वात्मा-one's own life-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of स्वात्मन्- स्व-pronominal adjctv-one's own- आत्मा (आत्मन्)- self, soul, oneself- स्वस्य आत्मा-ष. तत्पुरुष स., कृशानौ-पु. लिं. स. वि. ए. व. of कृशानु-fire, हुतः --पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of हुत-sacrificed- क. भू. धा. वि. of -हु-जुहोति ३ ग. प. प. to offer as sacrifice, तद्- that मित्रापदम् - agony of a friend, मित्र-friend, आपदम्- distress, torment- मित्रस्य आपदम्-ष. तत्पुरुष स., दृष्ट्वा- पू. का. वा. त्वांत धा सा. अव्यय of दृश्-पश्यति १ ग. प. प. to see, observe,

पावकम् - पु. लिं. द्वि. वि. ए. of पावक- fire, गन्तुम् -to go- पू. का. वा. तुमन्त धा सा. अव्यय of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, उन्मनः- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of उन्मनस्-adjctv- agitated, excited, अभवत् -अनद्यतनभूत. तृ. पु. ए. व. of भू-भवति, तु-अव्यय-now, as to, as for, तेन & जलेन-पु/न. लिं. तृ. वि. ए. व. of तद्-he, it & जलम्-water, युक्तम्- united, accompanied- क. भू. धा. वि. of युज्-युनक्ति-युंक्ति ७ ग. उ. प. to join, unite, शाम्यति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of शम्-४ ग. प. प. to calm down, pacified, सताम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सत्- virtuous, मैत्री-friendship, पुनः (पुनर्)-अव्यय-again, once more, ईदशी-स्त्री. लिं.-adjctv-of this kind, like this

**तावत्रीतिर्भवेल्लोके यावद् दानं प्रदीयते।
वत्सः क्षीरक्षयं दृष्ट्वा परित्यजति मातरम्॥१५१॥** -पञ्चतंत्र २.५२

लोके तावत् प्रीतिः भवेत् यावत् दानम् प्रदीयते। (मातरि) क्षीरक्षयम् दृष्ट्वा, वत्सः मातरम् परित्यजति॥

In this world, one is loved, until he gives appropriate gifts. A calf leaves the mother-cow, when it notices loss of her milk.

लोके-पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of लोक-world, तावत्- till such time, to that extent, यावत्-till which time, so long as, both-अव्यय, प्रीतिः- love, affection, liking, fondness, भवेत्-exists, happens-विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, exist, दानम्- giving, granting, gift, present, प्रदीयते-gets given- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of प्र+दा to give, grant, offer-(दा-यच्छति १ ग. प. प. & ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant), वत्सः - calf, the young of an animal, a boy, son, दृष्ट्वा-on seeing, noticing-पू. का. वा. त्वांत धा. सा. अव्यय of दृश्-पश्यति १ ग. प. प. to see, observe, क्षीरक्षयम् & मातरम्- द्वि. वि. ए. व. of क्षीरक्षय-loss of milk, drying of milk-क्षीरस्य क्षयः -ष. तत्पुरुष स. & मातृ- स्त्री. लिं.-mother, परित्यजति-leave, abandon, quit-वर्त. तृ. पु. ए. व. of परि+त्यज्- (त्यज्-त्यजति१ ग. प. प. to leave, abandon)

**द्वेष्यो न साधुर्भवति न मेधावी न पण्डितः।
प्रिये शुभानि कार्याणि द्वेष्ये पापानि चैव ह ॥१५२॥**-महाभा. पर्व ५, अ. ३९

(विदुरः धृतराष्ट्रं कथयति ।)

द्वेष्यः (कस्यचित्) साधुः न भवति। (सः)मेधावी न (भवति)। (सः) पण्डितः न (भवति)।

प्रिये (सर्वाणि) कार्याणि शुभानि (भवन्ति)। द्वेष्ये (सर्वाणि कार्याणि) पापानि च एव ह (भवन्ति) ॥
(Vidura says to Dhrutarashtra)

A hated person is neither virtuous, nor intelligent, nor a scholar. With love, all actions become auspicious. With hate, everything becomes just evil.

द्वेषः-प्र. वि. ए. व. of **द्वेष**-(also द्विषनीय, द्विषितव्य)-to be hated, an enemy, disliked, साधुः - virtuous, noble, मेधावी- intelligent, expert, पण्डितः - scholar, learned -all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., न- no, not, भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू-१ ग. प. प. to be, exist, न (भवति), प्रिये & द्वेषे -पु. लिं. स. वि. ए. व. of प्रिय- beloved, liked & द्वेष. शुभानि, पापानि & कार्याणि-न. लिं. प्र. वि. ब. व. of शुभ-adjctv-good, auspicious, lucky, पाप-sin, bad, wrong & कार्य-work, doing (also करणीय, कर्तव्य, कृत्य)- कर्मणि वि. धा.सा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ९ ग. उ. प. to do, make, च -and, एव- अव्यय-just so, only, ह-अव्यय-an emphatic particle used to lay stress- indeed, certainly

**दुःखेन श्लेष्यते भिन्नं शिलष्टं दुःखेन भिद्यते ।
भिन्नशिलष्टा तु या प्रीतिर्न सा स्नेहेन वर्तते ॥१५३॥** -महाभा. शान्ति. अ १११.८१

भिन्नम् (प्रीतिः) दुःखेन श्लेष्यते । शिलष्टम् (प्रीतिः) दुःखेन भिद्यते । या प्रीतिः भिन्नशिलष्टा (अस्ति), सा तु न स्नेहेन वर्तते ॥

A broken (friendship) is reunited with difficulty. A united (friendship) is separated with difficulty. The friendship that is broken and united is indeed no longer affectionate.

भिन्नम् & शिलष्टम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of भिन्न-broken, separated- क. भू. धा. वि. of भिद्- भिनति-भिंते ७ ग. उ. प. to brake, separate, split & शिलष्ट-united, joined, stuck- क. भू. धा. वि. of शिलष्-शिलष्यति ४ ग. प. प. to embrace, stick, unite, grasp, श्लेष्यते-gets united, joined & भिद्यते- gets broken, separated- both कर्मणि प्रयोग वर्त तृ. पु. ए. व. of शिलष् -to join & भिद् - to brake, दुःखेन -with sorrow & स्नेहेन- with affection -both न. लिं. तृ. वि. ए. व. of दुःख- sorrow, difficulty & स्नेह- affection, friendship, या, सा, प्रीतिः & भिन्नशिलष्टा- all स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- which, तद्- she, प्रीति-love, friendship, affection, भिन्नशिलष्टा- broken but joined again- या पुरा भिन्नम् अपरम् शिलष्टम् भवति सा- बहुत्रीहि स .., तु-अव्यय- indeed, surely, न-no, not, वर्तते-वर्त तृ. पु. ए. व. of वृत्-१ ग. आ. प. to be, to exist, remain

**यद्यपि भ्रातरः क्रुध्दाः भार्या वा कारणान्तरे ।
स्वभावतः ते प्रीयन्ते नेतरः प्रीयते जनः ॥१५४॥** -महाभा. शान्ति. अ. १३८

यद् अपि कारणान्तरे भ्रातरः क्रुध्दाः (भवन्ति) वा भार्या (क्रुध्दा भवति) , ते स्वभावतः प्रीयन्ते। न इतरः जनः (तथा) प्रीयते।

Although, for any reason, one's brothers get angry or one's wife gets angry, they soon reconcile and become amicable due to their nature. However, (some) other person may not reconcile similarly. (Blood is thicker than water)

यद्- अव्यय-used in the sense of 'because', 'since', अपि-अव्यय- even, also- यद् +अपि-
अव्यय- although, though, कारणान्तरे- for any particular reason- स. वि. ए. व. of कारणान्तर-
कारण-reason, अन्तरम्- related, proximate- कारणस्य अन्तरम्- ष. तत्पुरुष स.,भ्रातरः; ते &
क्रुध्दाः-पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of भ्रातृ-brother, तद् - he, she, it & that & क्रुध्द- angry - क. भू.
धा. वि. of क्रुध् -क्रुध्यति ४ ग. प. प. to be angry, भार्या-wife-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., स्वभावतः-
by own nature- ष. वि. ए. व. of स्वभावत्- प्रीयन्ते & प्रीयते - वर्त. तृ. पु. ब. & ए. व. of प्री-प्रीयते
४ ग. आ. प. to love, to be pleased, to feel affection for, न - no, not, इतरः & जनः-पु. लिं. प्र.
वि. ए. व. of इतर- the other & जन- person

यं मातापितरौ क्लेशं सहेते सम्बवे नृणाम् ।
न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥१५५॥ - मनुस्मृति

मातापितरौ, नृणाम् सम्बवे, यम् क्लेशम् सहेते, तस्य निष्कृतिः कर्तुम्, वर्षशतैः अपि न शक्या
(भवति)

The hardship that parents endure in bringing up their children cannot be repaid even in hundred years.

नृणाम्- ष. वि. ब. व. of नृ- (पु. लिं.)- a man, a person whether a male or female, here, it is
children. सम्बवे-स. वि. ए. व. of सम्बव- birth, springing up, bringing up, क्लेशम् & यम्- द्वि.
वि. ए. व. of क्लेश- trouble, sorrow, hardship & यद्-which, what, मातापितरौ- parents- in प्र.
वि. द्वि. व.- माता च पिता च -द्वंद्व स., सहेते-वर्त. तृ. पु. द्वि. व. of सह-सहेते १ ग. आ. प. & ४ ग. प.
प. to endure, bear, tolerate, undergo, तस्य - of that- ष. वि. ए. व. of तद्-that, it, निष्कृतिः &
शक्या -both स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of निष्कृति- expiation, atonement, requital, discharge of
debt of obligation & शक्य-(also- शक्नीय, शक्तव्य) -possible, capable being done-कर्मणि
वि. धा. सा. वि. of शक्-शक्नोति- ५ ग. प. प. to be able, be competent for, कर्तुम्-to do- पू.
का. वा. तुमन्त धा सा. अव्यय of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, वर्षशतैः- न. लिं. तृ.
वि. ब. व. of वर्षशत-वर्षाणि शतानि- वि.उ.प.कर्मधारय स, अपि-अव्यय-even, also, and, न-no,
not

यां चिन्तयामि सततं मयि सा विरक्ता,
 साऽप्यन्यमिच्छति जनं स जनोऽन्यसक्तः।
 अस्मत्कृते च परितुष्टति काचिदन्या,
 धिक् तां च तं च मदनं च इमां च मां च ॥१५६॥ - भर्तृहरि नीतिश. प्रक्षिप्त श्लोकम्

याम् (अहम्) सततम् चिन्तयामि, सा मयि विरक्ता (अस्ति) | सा अपि अन्यम् जनम् इच्छति। सः जनः अन्यसक्तः (अस्ति)। काचित् अन्या, अस्मत् कृते च परितुष्टति। धिक् ताम् च तम् च मदनम् च इमाम् च माम् च।

The woman, (Pingala), of whom I think of constantly, is not affectionate with me. She also longs for somebody else, (Ashvapal). That person,(Ashvapal), however, is interested in some other woman, (Rajnartaki), who is in love with me (for whom I do not care). Pity on Pingala, and Ashvapal, and Rajnartaki, and on me, (but most of all) on the God of Love (Madan)!

(This is supposed to be the incident, which lead Bhartrihari (then king of Ujjain) to Vairagya. Legend says that he received a celestial fruit, which he gave to his beloved wife. She was in love with someone else, so she gave it to her love. That person again passed it to another woman who gave it back to King again. As the fruit completed this cycle, Bhartrihari learned about the infidelity of world around him. He left the kingdom and turned into an ascetic.)

याम्, ताम्, तम्, मदनम्, इमाम्, माम् - द्वि. वि. ए. व. of यद्-(स्त्री. लिं.) who & तद् -(स्त्री. लिं)-she, तद्-he (पु. लिं.), मदन-(पु. लिं.) God of Love (Madan), इदम्-this woman & अस्मद्- I, सततम्- अव्यय-constantly, eternally, always, चिन्तयामि-वर्त्. प्र. पु. ए. व. of चिन्त्-चिन्तयति-ते १० ग. उ. प. to think, ponder over, remember, सा-she-(स्त्री. लिं) & सः -he-(पु. लिं) of तद्, मयि- in me-स. वि. ए. व. & अस्मत्- ours पं. वि. ब. व. of अस्मद्- I, we, विरक्ता-स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व. of विरक्त-enchanted, disaffected- क. भू. धा. वि. of वि+रंज्- (रंज्-रजति-ते १ ग. उ. प. & रज्यति-ते ४ ग. उ. प. to fall in love, enamoured of, to be affectionate, colored), अपि-अव्यय-also, even, and, अन्यम् & जनम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अन्य-the other & जन- person, इच्छति & परितुष्टति-वर्त्. तृ. पु. ए. व. of इष्- ६ ग. प. प. to desire, want & परि+तुष्- to be very delighted, pleased- (तुष्-तुष्टति४ ग. प. प.), अन्यसक्तः-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of अन्यसक्त-interested in someone else.-अन्य-the other, someone else, सक्त- attached, interested-क. भू. धा. वि. of संज्-सजति १ ग. प. प. to stick, attach- अन्ये सक्तः -स. तत्पुरुष स., का-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम्-who, का+चित्- someone (woman), अन्या-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of अन्य-other, कृते-स. वि. ए. व. of कृत-in favor, done- क. भू. धा. वि. of कृ-करोति- कुरुते८ ग. उ. प. to do, च-and, धिक्-अव्यय-an interjection of censure, Shame, What a pity

कवयति पण्डितराजे कवयन्त्यन्येऽपि विद्वांसः।
नृत्यति पिनाकपाणौ नृत्यन्त्यन्येऽपि वेतालाः॥१५७॥

पण्डितराजे कवयति अन्ये विद्वांसः अपि कवयन्ति। पिनाकपाणौ नृत्यति, नृत्यन्ति अन्ये अपि वेतालाः।

While Panditraj writes poems, other scholars also write poetical compositions. While Nataraja Shivji dances, (his followers), Vetalas, also dance (But there is no comparison to Panditraj's poetry and Nataraja's dance).

पण्डितराजे, , पिनाकपाणौ -पु. लिं. स. वि. ए. व. of पण्डितराज the title of a great poet named जगन्नाथ and पिनाकपाणि; कवयति - वर्त. प्रयोजक of कव् -कवयति- to compose poems, to write poetical compositions- (कव् -कवते १ आ. प. to praise, to compose, to picture) पिनाकपाणि- Lord Shiva- यस्य पाणौ पिनाकः (Trident) अस्ति सः -बहुव्रीही स. नृत्यति - वर्त. तृ. पु. ए. व. of नृत् -नृत्यति ४ ग. प. प. to dance, कवयन्ति-वर्त. प्रयोजक तृ. पु. ब. व. of कव् -कवयति. अन्ये, विद्वांसः & वेतालाः - all पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अन्यत्-adjctv-other, another, विद्वस् -learned, scholar & वेताल-member of Shiva's Gana, a goblin, अपि- अव्यय-also, even, and, नृत्यन्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of नृत् -नृत्यति ४ ग. प. प. to dance

काव्यं यशसे अर्थकृते व्यवहारविदे शिवेतरक्षतये।
सद्यः परिनिर्वृतये कान्तासमितयोपदेशयुजे॥१५८॥

काव्यम्, यशसे, अर्थकृते, व्यवहारविदे, शिवेतरक्षतये, सद्यः परिनिर्वृतये, कान्तासमितयोपदेशयुजे (भवति) | (एतानि काव्यप्रयोजनानि सन्ति) ||

The Author here defines qualities of a good poetical composition.

A poetical composition is for success, earning of wealth, for gaining practical knowledge, for destruction of evil, for attaining eternal peace quickly and for dispensing pleasing advice.

काव्यम् -न. लि. प्र. वि. ए. व. of काव्य- poetical composition, यशसे, अर्थकृते, व्यवहारविदे, शिवेतरक्षतये, परिनिर्वृतये & कान्तासमितयोपदेशयुजे- all in -न. लि. च. वि. ए. व. of यशस्- success, fame, glory, अर्थकृत्- earning of wealth (money)-अर्थम् कारयति इति अर्थकृत् - उपपद तत्पुरुष स., व्यवहारविद्- gaining practical knowledge-व्यवहारम् वेदयति इति- व्यवहारविद्-उपपद तत्पुरुष स., शिवेतरक्षत्- destruction of evil- शिवम्-adjctv- auspicious, holy, इतर्-pronominal adjctv- other, different, another, क्षति- destruction, loss, शिवात्

इतरम्-शिवेतरम्-पञ्चमी तत्पुरुष स., शिवेतरम् क्षीणोति इति-शिवेतरक्षत्-उपपद तत्पुरुष स., परिनिर्वृति- eternal peace, final liberation-(मोक्ष) & कान्तासम्मितयोपदेशयुज् -dispensing advice pleasing and acceptable-कान्ता- wife, beloved, mistress, सम्मित- resembling, measuring-क. भू धा .वि. of सं+मा-(माति- २ ग. प। प. to measure), उपदेश - advice, guidance, कान्ता सम्मिता-कान्तासम्मिता-wifely, beloved like- या कान्ता सम्मिता अस्ति सा - बहुत्रीहि स. कान्तासम्मितयाः उपदेशः - कान्तासम्मितयोपदेशः- कान्तासम्मितयोपदेशये योजयति इति -कान्तासम्मितयोपदेशयुज्-उपपद तत्पुरुष स., सद्यः (सद्यस)-अव्यय- instantly, forthwith, immediately

काव्येषु नाटकं रम्यं तत्र शाकुन्तलं मतम्। शाकुन्तले चतुर्थोऽङ्कः तत्र श्लोकचतुष्टयम्॥१५९॥

काव्येषु नाटकम् रम्यम् (अस्ति)। तत्र शाकुन्तलम् मतम् (भवति)। शाकुन्तले चतुर्थः अङ्कः रम्यः (भवति)। तत्र (अंके) श्लोकचतुष्टयम् (रम्यम् भवति)॥

Among the poetic compositions, a play or a drama is (very) enchanting. Among the plays, Shaakuntala is the best play (has an honored place). In that play, the fourth Act is outstanding. Even in that Act, a set of four Shlokas is a masterpiece.

(The first of the four shlokas describes the fortunate people who can enjoy the 1-2 year old children's plays. The second is Kanya's message at the time of send-off to his adopted daughter Shakuntala. The third one is his message to Dushyanta and the fourth describes Kanya's agony after Shakuntala leaves his Hermitage)

काव्येषु- स. वि. ब. व. of काव्यम्- poetical composition- नाटकम् , रम्यम्, शाकुन्तलम्, मतम्, श्लोकचतुष्टयम्, चतुर्थः & अङ्कः: all in -प्र. वि. ए. व. of नाटक- play or drama & रम्य-(also रमणीय, रमितव्य)- enchanting, delighting- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of रम्-रमते १ ग. आ. प. to be pleased, to rejoice, शाकुन्तल- name of the play मत- valued, esteemed, honored-क. भू धा वि. of मन्-मनति १ ग. प. प. & मानयते १० ग. आ. प. to be proud, to worship-(also मन्-मन्यते ४ ग. आ. प. & मनुते- ८ ग. आ. प. to think, believe), श्लोकचतुष्टय--a set or group of four Shlokas- श्लोक- a verse, चतुष्टय- a set or group of four-श्लोकानाम् चतुष्टयम्- ष. तत्पुरुष स., all न. लिं., चतुर्थ-fourth & अङ्क- Act (of a Play)-both पु. लिं. तत्र-अव्यय-there, among that, in that place, शाकुन्तले-स. वि. ए. व. of शाकुन्तल- name of a play by Kalidas- अभिज्ञानशाकुन्तलम्

**किं कवेस्तस्य काव्येन किं काण्डेन धनुष्मतः ।
परस्य हृदये लग्नं न घूर्ण्यति यच्छिरः ॥१६०॥ - नलचम्पू १/५**

कवे: तस्य काव्येन किम् (प्रयोजनम् अस्ति), (तथा) धनुष्मतः काण्डेन किम् (प्रयोजनम् अस्ति), यद्, परस्य हृदये लग्नम्, शिरः न घूर्ण्यति ?

What is the use of that poet's poem and that archer's arrow, if either does not shake one's head when it hits his (enemie's) heart?

The pun is on the word "परा" which means both "other person" and "enemy". A good poem makes him appreciate it when it hits his heart; whereas a pointed arrow shakes the enemie's head in pain when it hits his heart.

किम्- pronominal adjctv- what, which, कवे:, धनुष्मतः तस्य & परस्य- all पु. लिं. ष. वि. ए. व. of कवि- poet, a wise man, धनुष्मन्-an Archer, तद्-he & पर-other, काव्येन & काण्डेन -त्. वि. ए. व. of काव्य-poetical composition & काण्ड- arrow (also a stem, , branch, a chapter of a book), यद् -pronominal adjctv- which, what, हृदये-स. वि. ए. व. of हृदय-heart, लग्नम्-adhered, clung to, held fast- क. भू. धा. वि. of लग्-लगति १ ग. प. प. to adhere, cling to, न- no, not, शिरः -head, घूर्ण्यति-makes to roll about or shake- प्रयोजक वर्त. त्. पु. ए. व- of घूर्ण-घूर्णति १ आ. प. & घूर्णति ६ ग. प. प. to roll about, shake